

השתלטות ישראל על אתרי מורשת ודת פלסטיניים בגדה המערבית
ארבעים אתרי מורשת והפרקטיקות לנישולם ולניכוסם

Israel's Takeover of Palestinian Sacred & Heritage Sites in the West Bank
Forty Heritage Sites & the Occupation Practices of Dispossession & Appropriation

נשים נגד הכיבוש ולמען זכויות אדם
نساء ضد الاحتلال ومن اجل حقوق الانسان
Women against the Occupation and for Human Rights

חֻקָּה אַחַת יִהְיֶה לָכֶם וְלִגֵּר וְלְאֶזְרַח הָאָרֶץ
(במדבר ט, יד)

תוכן עניינים

7 מבוא

9 תקציר

15 מקאם שייח' בילאל אבן רבאח 1

18 מקאם סלמן אלפרסי 2

25 מקאם אבו אסמאעיל 3

29 מקאם שייח' מוחמד 4

31 מקאם שייח' ע'אנם 5

32 מקאם אלקובייבת 6

33 מקאם שייח' אחמד אלקסב 7

34 מקאם אבו ג'וד 8

35 מקאם שייח' עבדאללה 9

37 מקאם אום א-שייח' 10

37 מקאם שייח' זייתון 11

40 מקאם שייח' עיסא 12

41 מקאם אבן ג'בל 13

42 מקאם סת זהרה 14

45 מקאם נבי דניאל 15

46 מקאם נבי יקין 16

אזור שכם

אזור רמאללה

אזור דרום הר חברון
ובקעת הירדן

מקאמים קדושים למוסלמים

49	<u>מקאם נבי נון</u>	17
50	<u>מקאם נבי ע'ית'</u>	18
51	<u>מקאם שייח' אבו לימון</u>	19
52	<u>מקאם שייח' אחמד א-תבן</u>	20
53	<u>מקאם נבי רבאח</u>	21
54	<u>מקאם שייח' אבו זרייד</u>	22
55	<u>מקאם שייח' זייד</u>	23
56	<u>מקאם מג'דוב</u>	24
57	<u>מקאם עאלם אלהודא</u>	25
58	<u>מקאם שייח' נבי לימון</u>	26
59	<u>מקאם שייח' אבו יזיד</u>	27
60	<u>מקאם שייח' קטראני</u>	28

62	<u>קובת רחיל - קבר רחל</u>	29	פתוחים ליהודים בלבד
64	<u>מקאם נבי יוסוף - קבר יוסף</u>	30	
65	<u>נבי סמואל - קבר שמואל הנביא</u>	31	גישות הפלסטינים אליהם מוגבלת
68	<u>אלחרם אלבראהימי - מערת המכפלה</u>	32	
70	<u>מקאם נבי מוסא</u>	33	
73	<u>מקאם יושע - קבר יהושע בן נון</u>	34	מקאמים בכיפף הארץ מקאמים בכפרים פלסטינים שנחטמים על ידי צה"ל בהתאם לצרכים של יהודים
74	<u>מקאם ד'ו א-נון - קבר נון</u>	35	
75	<u>מקאם דו אלכיפל - קבר כלב בן יפונה</u>	36	
77	<u>מקאם השבעים - קבר פנחס ומערת שבעים הזקנים</u>	37	
78	<u>מקאם שייח' אלמופדל - קבר איתמר בן אהרן הכהן</u>	38	
79	<u>מקאם אבו אלעיזיר - קבר אלעזר הכהן</u>	39	
81	<u>מקאם נבי מתא</u>	40	
82	<u>סיכום הסקירה</u>		מקאמים בעורתא בית אומר
83	<u>רקע משפטי - מקאמים בשטח C בגדה המערבית</u>		

מקאמים ומסגדים לכבוד דמויות מקראיות

המידע המוצג בסקירה זו נאסף במסגרת משמרות צוות של מחסום Watch:
חנה זהר, צביה שפירא, ריקי שקד טריינין, נורית פופר ואירית סגולי
כתיבה: אירית סגולי ונורית פופר
רקע משפטי: עו"ד נטע עמר-שיף
צילום: עמיקם טוב, גדעון סולימני, אנטיה שדה, נורית פופר ואירית סגולי
עריכה לשונית: נועה שליטין
עיצוב: עידית קשלס מסטודיו פיקלס

תודות

מידע חשוב ורב בנושא המקאמים הכלואים העניק לנו בנדיבות רבה החוקר **דרור אטקס** מארגון כרם נבות ועל כך אנו מודות לו מאוד.

תודה מיוחדת לעו"ד **נטע עמר-שיף** על כתיבת הפרק המשפטי בסקירה.

כמו כן אנו מודות לארכאולוגים **גדעון סולימני** ו**יוני מזרחי**, **לעלי אלאזהרי** מומחה לתרבות האסלאם, **לספי בן יוסף** שחקר את נושא המקאמים בשנות השבעים, **לאימן עודה** שיצא איתנו לסירורים, **לבומה ענבר**, **לדוחא וסמיר אבו מוסא**, **לעיסא סוף** ולנהג המצוין שלנו **מוסטפא אבו עמירה**.

תודה ל**נועה שליטין**, עורכת הלשון המצוינת. **ליפתח אילוז** צלם הווידאו, **לטל הרן** מתרגמת הסקירה לאנגלית, **לחיתאם נעאמה ולעודה בשאראת** על תרגום הראיונות מערבית לעברית ותודה מיוחדת לגרפיקאית **עידית קשלס ולאביבה היי** על תרומתן החיונית לעיצוב הסקירה.

תוכן הסקירה ושגיאות אם נפלו הם באחריותנו הכותבות.

ההשתלטות של ישראל על רכסי ההרים והפסגות במרחבי הגדה לא פסחה על מקומות תפילה מקודשים לפלסטינים. הם סוכחו להתנחלויות באמצעות צווים צבאיים ונכללו בשטחי אימונים, בשמורות טבע ובאתרי עתיקות.

בתי תפילה, מקאמים (מקאם הוא קבר שייח' או מקום ציון לכבודו), היו מוקד דתי תרבותי וקהילתי מארגן במרחב הכפרי. אל המקאם והחורשות הקדושות שהקיפו אותו היו הפלסטינים עולים לרגל בימי חג ומועד (מואסם¹) לתפילה, לטקסים ולפולחנים דתיים, וכן לחגיגות משפחתיות, כמו חתונות, תספורת ראשונה לבן ובילוי בחיק הטבע.

על ההיבט הקהילתי יעידו המקאמים שגישת הפלסטינים אליהם נשמרה (שייח' קטרוואני בעטרה, שייח' חווס בדיר ע'סאנה ושייח' עמר בדיר דיבואן) – הפלסטינים בנו סביבם גנים ציבוריים מטופחים לרווחת קהילותיהם. השימוש הקבוע באתרים אלו הוא דוגמה מובהקת לשילוב בין הממד הדתי המסורתי ובין החגיגות העממיות בתרבות הפלסטינית. תאופיק כנען, רופא וחוקר פולקלור פלסטיני, חקר את המקאמים והמסורות התרבותיות שלהם ברבע הראשון של המאה העשרים וכתב:

קברי הקדושים המוסלמים, על כיפותיהם הלבנות, הם מהאתרים האופייניים ביותר לנוף הארץ. הם שונים אלה מאלה בצורתם, באופיים ובחשיבותם. התושבים מתייחסים אליהם ביראת קודש [...].

בדרך כלל בנוי הקבר כמבנה רבוע לא גדול, מקורה בכיפה עגולה לבנה, שעליה מתנוסס חצי סהר [...].

במרכז ניצב כד מים לשרות עולי הרגל. לעתים גדל ליד הבניין עץ עבות, שגם לו מייחסים קדושה. לקבר עולים כדי להתפלל להחלמתו של חולה, לשאול לפרי בטן ולבקש ברכה והצלחה. [...] בחגים מסוימים נערכות סביב לקבר תהלוכות. קברי הקדושים ידועים בשמות שונים - "נבי", "סידנא", "ואלי", "שיח" ו"מקאם". [...] "מקאם" (מקום) הוא "מקום קדוש", שאינו תמיד מקום קבורה, אלא ציון לנקבר?²

¹ מואסם - חג עונה, חג אביב לכבוד איסוף היבולים.

² תאופיק כנען, "קברי קדושים מוסלמים בפלסטין", בתוך אלי שילר (עורך ומתרגם), דת ופולחן וקברי קדושים מוסלמים בארץ ישראל, ירושלים: אריאל, 1996, עמ' 23. המקור מופיע בתוך Tewfik Canaan, Mohamedan Saints and Sanctuaries in Palestine, Jerusalem 1927

רשימת הקדושים שזכו לקברים ולמקאמים שנקראו על שמם ארוכה. שמות המקאמים לקוחים מהקוראן, מהתנ"ך, מהברית החדשה ומדמויות מופת מקומיות, וכל המקאמים קדושים למוסלמים, בלא הבחנה ביניהם.

זאב וילנאי³ מצטט עולי רגל מאירופה שמדווחים כבר במאה העשירית על ביקורים במקאמים החשובים בפלסטין שהיו פעילים ושהמוסלמים תחזקו – כך קבר יוסף, קבר רחל ונבי סמואל.

מאז הכיבוש בשנת 1967 ישראל יצרה הבחנה ברורה בין מקאמים לכבוד דמויות מהתנ"ך – הם זכו להכרה של קצין מטה הדתות, שופצו, והיום הם מוקדים לעלייה לרגל המונית של יהודים – לבין מקאמים שקדושים למוסלמים בלבד, והם לא זכו להכרה של קצין מטה דתות אלא הופקרו למגוון צרכים של הכובש. מקאמים אלו כלואים בפני הפלסטינים בהתנחלויות ובשטחי אש או נכללים בשמורות טבע, ומצב התחזוקה בהם מסכן את המשך קיומם. הם אתרי מורשת ודת הנמצאים בשטח כבוש, ולפיכך חל עליהם הדין הבין-לאומי, שמחייב לשומרם ולהנגישם למאמיניהם הנכבשים. היבט משפטי זה מובא כאן על ידי עו"ד נטע עמר-שיף.

צוות של ארגון מחסו Watchdog סקר את מצב המקאמים שנגישות הפלסטינים אליהם נמנעת או מוגבלת. המידע המוגש כאן אינו מקיף את מלוא התופעה.

---

³ זאב וילנאי, מצבות קודש בארץ-ישראל, א, ירושלים: אחיעבר, 1985.

הכיבוש של ישראל בגדה מתמשך, אתרי מורשת ופולחן פלסטיניים הולכים ונמחקים בזה אחר זה, ובמקומם צומחים ומטופחים אתרי מורשת יהודיים. המנהל האזרחי נוקט שלוש אסטרטגיות משולבות כדי למחוק את אתרי המורשת והפולחן הפלסטיניים בגדה:

1 הכללת מקאמים בשטחים צבאיים סגורים – התנחלויות ושטחי אימונים – שכניסת פלסטינים אליהם אסורה.

הכללתם של מקאמים מוסלמיים בהתנחלויות, שהן שטחים צבאיים סגורים בפני פלסטינים, קוטעת באחת את האפשרות של הפלסטינים לפקוד את בתי התפילה שלהם, לשומרם ולקיים בהם מסורת אבות. בהיעדר גורם שלטוני המונע את התפוררותם והפקרתם לוונדליזם ולכתובות נאצה הם נידונים לכליה. זה המצב של המקאמים גם בשטחי אימונים סגורים, לדוגמה השטח שסוגר על רכס ביתוניא.

2 הכללת מקאמים בשמורות טבע (נוסף על מקאמים הכלולים בשמורות טבע שבתוך ההתנחלויות)

הכללת מקאמים בשמורות טבע מפקידה אותם באחריות מי שאמון לשמור על טבע ולא על נכס מורשת ופולחן דתי. כך בפועל אתר מורשת תרבותי ודתי נהיה לאתר טבע אוניברסלי הפתוח ומיועד לכול. מהלך קולוניאלי זה מתבצע בכמה שלבים: השכחה מכוונת של המורשת הפלסטינית על ידי אי-ציון של שם המקאמים – לא בשלטי ההכוונה אליהם ולא בשלטים באתרים; בדרך כלל שלטי ההכוונה של רשות הטבע והגנים מציינים פרטי טבע ולא את שם המקאם – למשל, שמורת סלמן אלפרסי נקראת שמורת אלוני יצהר, ושמורת אבו אסמאעיל נקראת שמורת האלות האטלנטיות; שלטי ההכוונה הם באנגלית ובעברית בלבד. הגיור והפוליטיזציה של האתרים מתבצעים גם על ידי הצבת שלטי זיכרון ומונומנטים לזכר קצינים או מתנחלים. לדוגמה, במצפים שליד המקאמים מוצבים שלטים המאדירים את המשך השליטה של היהודים על כלל הארץ, למשל השלט "כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לָךְ אֶתְנַנֶּה וּלְזָרְעֶךָ עַד עוֹלָם" (באתר שמקאם סלמן אלפרסי נמצא בו); בתבליטי מפות שמוצבים במצפים מצוינים שמות התנחלויות אך אין זכר לכפרים הפלסטיניים באזור.

השמורות שונות זו מזו בשטחן ובמצב התכנון שלהן: יש בהן מוכרזות,⁴ מאושרות יהודה ושומרון ומוצעות; יש שהן במעמד שמורה לא מנוהלת או שמורה מנוהלת חלקית – זהו מעמד זמני, והוא יכול להשתנות בהדרגה לפי צרכי ההתנחלויות שבסביבה וההשפעה שלהן על קצין מטה רשות הטבע והגנים.

⁴ שמורות טבע מוכרזות הן שטחים שהוסבו לשמורות טבע לפי הסכם אוסלו, שלפיו נדרשת הסכמה של הרשות הפלסטינית להכרזה על שמורה. שמורות אחרות, בהיעדר הסכמה של הרשות הפלסטינית, הן במעמד מאושרות יהודה ושומרון - בדרך להכרזה.

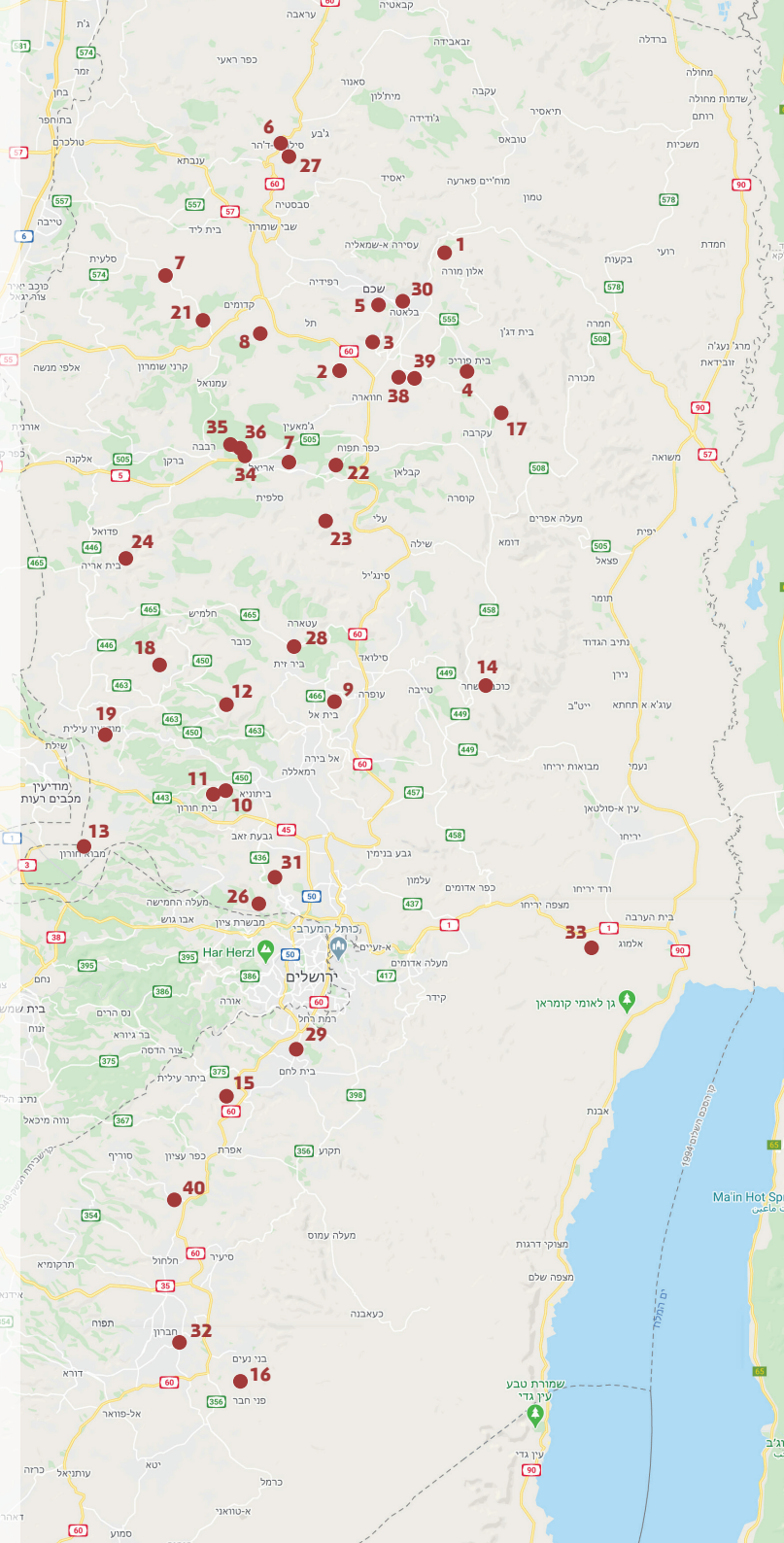
אי-הכרה של קצין מטה דתות בבתי תפילה פלסטיניים כמקומות קדושים שיש לשומרם

באתר המנהל האזרחי נכתב:

המשרד אמון על אכיפת צו המקומות הקדושים, אשר קובע כי כלל המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חילול וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם או ברגשותיהם כלפיהם.

אף על פי כן בפועל המצב שונה בתכלית: תקציבים עצומים מושקעים במקומות שמיוחסים לדמויות מהמקרא, לדוגמה קבר רחל וקבר יוסף, וגישת הפלסטינים אליהם נחסמה מזמן; ואילו בתי תפילה פלסטיניים שהוקמו לכבודם של מקורבי מוחמד או קדושים מקומיים בגדה מוזנחים ומופקרים לוונדליזם – גישת הפלסטינים חסומה אליהם על פי צווים צבאיים.

- 1 מקאם שייח' בילאל
- 2 מקאם סלמן אל פרסי
- 3 מקאם אבו איסמעיל
- 4 מקאם שייח' מוחמד
- 5 מקאם שייח' ע'אנם
- 6 מקאם אל קוביבת
- 7 מקאם שייח' אחמד אל קסאב
- 8 מקאם אבו ג'וד
- 9 מקאם שייח' עבדאללה
- 10 מקאם אום א-שייח'
- 11 מקאם שייח' זיתון
- 12 מקאם שייח' עיסא
- 13 מקאם אבן ג'בל
- 14 מקאם סת' זהרה מתן
- 15 מקאם נבי דניאל
- 16 מקאם נבי יקין
- 17 מקאם נבי נון
- 18 מקאם נבי ע'ית
- 19 מקאם שייח' אבו למון
- 20 מקאם שייח' אחמד א-תבן
- 21 מקאם נבי רבאח
- 22 מקאם אבו זרייד
- 23 מקאם שייח' זייד
- 24 מקאם מג'דוב
- 25 מקאם ע'אלס אל הודא
- 26 מקאם שייח' נבי למון
- 27 מקאם שייח' אבו זייד
- 28 מקאם שייח' קטראני
- 29 קבר רחל
- 30 קבר יוסף
- 31 בני סמואל
- 32 מערת המכפלה
- 33 נבי מוסא
- 34 קבר יהושע בן נון
- 35 קבר נון
- 36 קבר כלב בן יפונה
- 37 קבר פנחס ומערת השבעים
- 38 קבר איתמר בן אהרון הכהן
- 39 קבר אלעזר הכהן
- 40 נבי מתא

הסקירה

קטגוריות של מקומות קדושים

מקאם, מסגד

מקום קדוש לבני הדתות המונותאיסטיות

שמורת טבע

בשליטת התנחלות

בשליטה קבועה או זמנית של צה"ל

מקאמים מוכרים על ידי משרד הדתות

אתר עתיקות או גן לאומי

הסקירה

להלן סקירה של מקאמים בגדה המערבית.

המקאמים חולקו לשלוש קטגוריות:

- א. מקאמים לכבוד קדושים מוסלמים שכלואים בהתנחלויות וחסומים בפני הפלסטינים.
- ב. מקאמים בשמורות טבע (נוסף על מקאמים הכלולים בשמורות טבע שבתוך ההתנחלויות)
- ג. מקאמים ומסגדים לכבוד דמויות מקראיות

מקאמים לכבוד קדושים מוסלמים שכלואים בהתנחלויות וחסומים בפני הפלסטינים

מסורת בת מאות בשנים של עלייה לרגל לבתי תפילה מוסלמיים ולקברי שייח' שעל ראשי ההרים נקטעה באחת עם הקמת ההתנחלויות וכליאתם בשטחים צבאיים סגורים. גישת הפלסטינים אליהם נחסמה, ואת הזכות לקיים בהם פולחן ומסורת אבות, שהחוק הבין-לאומי מקנה להם, ישראל מפרה בשרירות לב. אתרי מורשת אלו, על כיפותיהם הלבנות שאפיינו את המזרח התיכון במאות השנים האחרונות, עומדים היום מתפוררים ומבוזים, ועל קירותיהם חרוטות כתובות נאצה גזעניות. עליית היהודים ההמונית לקברי צדיקים בהר מירון שייכת לאותה המסורת הדתית העממית ומבליטה לעיני כול את העוול המובנה בשלילת הגישה של הפלסטינים לאתרי המורשת התרבותית שלהם.

1 מקאם שייח' בילאל אבן רבאח • מקאם الشيخ بلال ابن رباح

נ"צ: 682574 / 230812, גובה: 646 מטר, בשטח C

המקאם נמצא על ג'בל שייח' בילאל כלוא בשמורת טבע בשוליו הדרום-מזרחיים של רכס הר כביר. השמורה מוכרזת יהודה ושומרון מ-10 באוגוסט 1983. שטח השמורה כ-26 אלף דונם. הכניסה לשטח המקאם היא דרך ההתנחלות אלון מורה ואסורה לפלסטינים. שייח' בילאל אבן רבאח הוא דמות חשובה ביותר בתרבות המוסלמית, הוא היה המואזין הראשון ובן טיפוחיו של מוחמד. ליד המקאם עץ אלון עתיק. המבנה נישא על ראש ההר ונראה למרחוק. הארכאולוג גדעון סולימני מארגון עמק שווה ציין שהמקאם נבנה לפני כ-500-400 שנה. תקרתו מדורגת בצורת חרוט, מטויחת מבחוץ. פתח הכניסה ממזרח. אורכו הכולל של המבנה כשבעה מטרים. קירות המקאם מוצקים ועבים. ההזנחה ניכרת בכול – הטיח מתקלף, יש סדקים בקירות, אבנים נשרו מהמבנה, דלת ברזל סוגרת את המבנה הקדום ואי-אפשר להיכנס בה. מבעדה ניבט זבל, והמראה הכללי הוא ביטוי לזלזול באתר ולביזוי. מהמקום תצפית מרהיבה על כל הסביבה – העיר שכם, נחל תרצה היורד לבקעת הירדן, העיר טובס מצפון.

צילום: גדעון סולימני

מקאם שייח' בילאל, 28.2.2018

במקום אין כל שלט המציין את שמו של המקום או את דבר קרבתו של שייח' בילאל אבן רבאח למחמד. השילוט באתר מוביל למצפה לונץ, שנמצא כמאה מטרים מצפון מזרח למקום שייח' בילאל. בניגוד למקום המוזנח, אתר ההנצחה לזכר מושל שכס יוסף לונץ מטופח ומושקע. בצל עץ אלון ענקי הצופה למרחבי נחל תרצה מוצב שלט: "תא"ל יוסף לונץ (לונצי) ז"ל: מזרחן, סייח, רע, מפקד, לוחם, אוהב ארצו".

הביקור באתר הוא שיעור בזלזול במורשת התרבותית הדתית הפלסטינית ובהאדרה של מורשת הכיבוש ושל דמותו של מושל צבאי. האחריות על נכסי המורשת הפלסטיניים מוטלת על מדינת ישראל, המחזיקה אותם תחת כיבוש.

צילום: אירית סמלי

מצפה לונץ, 27.9.2017

מסורת העלייה לרגל למקום שייח' בילאל של בני הכפרים הסמוכים נקטעה עם הפקעת אדמותיהם לצורך הקמת ההתנחלות אלון מורה. אדמות הכפרים והמעיינות של דיר אלחטב, עזמוט וסאלם וגם אדמת הווקף שעליה בנוי המקום שייח' בילאל הופקעו. הגישה של פלסטינים בעלי אדמות פרטיות בשמורה לאדמותיהם מותנית באישור שבמקרה הטוב ניתן לימים בודדים בשנה. ההיעדרות הכפויה של בעלי האדמות מנוצלת להשתלטות של המתנחלים במאחזים על אדמות פרטיות.⁵

⁵ בפגישה בדיר אלחטב ב-31 בינואר 2018 סיפר אסמאעיל עבד אסמאעיל, בעל אדמות שהגיש עתירה בשל השתלטות כזו. בית המשפט קיבל את העתירה, המתנחל פינה את מה ששתל, אך מייד לאחר מכן שתל שוב על חלקה גדולה יותר.

גם המעיין השופע עין אלכבירה, למרגלות ג'בל אלכבירה, הופקע לרווחת המתנחלים - נבנו בריכות, מי המעיין תועלו אליהן, והמתנחלים הסבו את שמו לעין כפיר, לזכר אבנר כפיר חזי בן ההתנחלות אלון מורה, שנפל במלחמת לבנון.

בריאיין מ-9 בנובמבר 2016 סיפר אסמאעיל עבד אסמאעיל השייח' של דיר אלחטב על מקאם שייח' בילאל:

שמי אסמאעיל עבד אסמאעיל, אני עובד במסגד וגם בעבודות אחרות, לדוגמה חשמל וצנרת. שנת לידה 1961. משפחתי מדיר אלחטב, וזה גם מקום הולדתי, ומאז אני חי בכפר.

על פסגת ההר נמצא קבר שייח' בילאל - אותו ירשנו מאבותינו ואבות אבותינו. זהו מקום קדוש לנו. המקום נמצא על חלקה שרשומה במחלקת הווקף בטאבו לווקף האסלאמי.

בעבר היו מגיעים להר לחגוג ולהתפלל במסגד, בעיקר מדיר אלחטב ומעזמוט אך גם מכפרים אחרים, לדוגמה סאלם, רוג'יב ועוורתא, בית פוריק ושכם, ואפילו ממקומות רחוקים, לדוגמה ג'וריש.

כשהתושבים היו מעבדים את האדמה, בזמן מסיק הזיתים ובזמן הקציר היו נאספים ומגיעים להתפלל במקום. נערכו שם טקסים והיו מקריבים קורבנות ועושים על האש, מטיילים ונהנים מהמקום. כאשר נולד בן היה נהוג לבוא לשם עם המשפחות והילדים לחגוג את האירוע.

בערך ארבע-חמש שנים אחרי הקמת ההתנחלות, משנת 1985, החלו המתנחלים וחיילי הכיבוש למנוע מאנשים להגיע למקום בטענה שהוא קרוב להתנחלות, או שהוא אזור צבאי סגור, או שצריך אישור בשביל להגיע לשם.

אנחנו מקווים דורשים להגיע למקום הזה, שהוא שלנו, ללכת לבקר שם כמו בעבה, בלי שום עיכובים ובלי כל נזק למתנחלים. אני מתפלל לאלוהים שישנה את המצב הזה.

(ריאיין: אירית סגולי; תרגום: חיתאם נעאמה)

צילום: אירית סגולי

שער ההתנחלות אלון מורה, 27.9.2017

2 מקאם סלמן אלפרסי • مقام سلمان الفارسي

נ"צ: 675022 / 222134; גובה: 802 מטר, בשטח C

המקאם נמצא על ג'בל סלמן – כלאז בשמורת סלמן אלפרסי שבלב ההתנחלות יצהר. השמורה מאושרת יהודה ושומרון, שטחה 25 דונם. הכניסה לשמורה דרך ההתנחלות יצהר. הכניסה לפלסטינים אסורה. המקאם הוקם לכבוד סלמן אלפרסי, שהיה ידידו הקרוב של הנביא מוחמד והספר האישי שלו. המבנה בן שתי קומות ותקרתו כיפה, מוקף בחורשת אלונים עתיקים ולידו בור מים. להערכת הארכאולוג גדעון סולימני הוא נבנה לפני כ-400 שנה. היום הוא עומד מוזנח, הטיח מתקלף וסדקים עמוקים נבקעים בו. שיקום ותחזוקה מידיים נדרשים בחלקים נרחבים שלו. זוהמה והזנחה ניכרות בכל חלקי המקאם, ובור המים שבחזיתו סתום.

צילום: אירית סגלי

מקאם סלמן אלפרסי, 20.4.2016

בביקור באתר ב-20 באפריל 2016 מצאנו רצועת בד אדומה נעוצה אל הקיר במסמרים ועליה מסכה של אינדיאני ומפה אדומה על גרוטאת שולחן – פריטים אלו מצטיירים כראיות לביילוי של בני נוער המתגוררים באזור.

צילום: אירית סגולי

פנים המקאם, קומה עליונה, 20.4.2016

בביקור שלושה חודשים לאחר מכן מצאנו מזרן בחלל העליון של המקאם בין אבנים שנפלו מקירותיו.

צילום: אירית סגולי

החלל המרכזי של הקומה השנייה, 13.7.2016

בקומה התחתונה סדקים בקירות, אבנים שנפלו מהקירות, הטיח נעלם, עננת יבחושים מבוהלת תוקפת אורחים לא קרואים.

צילום: אירית סגולי

הכניסה לקומה התחתונה, 20.4.2016

צילום: אירית סגולי

בביקור ב-13 ביולי 2016 שלושה ילדים כבני חמש טיפסו במהירות ובמימנות על זיזי העלייה הספירלית לכיפת המקאם כדי להעיף עפיפונים.

ילדים על גג המקאם מעיפים עפיפונים, למטה הארכאולוג גדעון סולימיני והצלם קובי וולף, 13.7.2016

באתר אין כל ציון של שם המקאם, סלמן אלפרסי. לעומת זאת יש שלטים שקבעו מתנחלים במצפה ההר: שלט הנצחה לירוחם שגיאתושב יצהר ש"נאבק בגבורה על קיום הישוב היהודי באזור והאחיזה בקבר יוסף", ולוח במימון משפחתו המציין את מקומו של ההתנחלויות הנראות מנקודת התצפית, ובו הציטוט "כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם" (בראשית יג, טו). בלוח לא מצוין אף לא יישוב ערבי אחד.

מפת האזור המציינת רק את ההתנחלויות, 13.7.2016

צילום: אירית טנלי

שלט של רשות הטבע והגנים המפנה לשמורת אלוני יצהר, 13.7.2016

צילום: נורית סופר

נקודת תצפית על שם ירוחם שגיא, 13.7.2016

בשילוט של רשות הטבע והגנים לאתר נכתב "אלוני יצהר" בעברית ובאנגלית.

שער הכניסה להתנחלות יצהר, 2.8.2017

שער ההתנחלות יצהר נפתח רק לבעלי תעודת זהות ישראלית ולבעלי דרכונים זרים. אך כשהגענו לשער ב-2 באוגוסט 2017 עם נהג מוסלמי ישראלי מכפר קאסם סירב השוער לאפשר לו להיכנס לתחום ההתנחלות.

הרבש"ץ יצחק לוי הסביר בשיחת טלפון שהסירוב נובע מדאגה לשלומו של הנהג! בסרטוני "בצלם" אפשר לראות את הרבש"ץ החמוש מנהיג מתנחלים רעולי פנים הפושטים עם אבני קלע על קרקעות של חקלאים ממאדמא, מעוריף וחוווארה אשר מעיזים לחרף את נפשם ולעבד את אדמותיהם הסמוכות לגדר המקיפה שטח ביטחון מיוחד (שב"ם) של ההתנחלות.

למרגלות ההר שוכנים שישה כפרים. עד שנת 1982 היו תושבי הכפרים עולים לרגל למקאם ומקיימים בו טקסים ומסורת אבות. בשנת 1982 השתלט הצבא על ההר והעניק אותו למתנחלי יצהר. מאז בני בורין, מאדמא, עסירה אלקיבלייה, עינבוס, עוריף וחוווארה מנועים מלפקוד את המקום הקדוש להם.

סמיר מוסא,
ממרפסת ביתו בבורין
נשקפים גבל סלמן וההתנחלות יצהר

שמי סמיר מוסא מבורין. נולדתי בכפר הזה, אבל למרבה הצער איני יכול להגיע לרבים מהאזורים שזיכרונות ילדותי ונעורתי קשורים בהם. המתנחלים הפקיעו וגנבו את כל ההרים שמסביב לכפר, שהם למעשה רכוש של תושבי הכפר. מה שהכי כואב ופוגע הוא שאיננו יכולים להגיע למקום הקדוש לנו, מסגד סלמן אלפרסי, שנמצא על ההר. ההר עצמו נקרא הר סלמן.

אנחנו, תושבי הכפרים בורין, מאדמא, עסירה אלקיבלייה וחוארה, היינו נפגשים שם סביב המקאם על פסגת ההר במסיבות ובחגים. בשבילנו זה מקום קדוש. היינו הולכים למסגד הזה להתפלל, והילדים שלנו היו משחקים בחצרות המסגד ומטפסים על העצים שליד המסגד.

בשנת 1983 הופקעו אדמות אלו בצו צבאי. הצבא הפקיע אותן, לטענתו לצורכי ביטחון, ולא נתנו לבעלי האדמות הזדמנות לערער או להתנגד. נודע לנו שתקופת הערעור שניתן להתנגד היא רק ארבעים יום, אך ההודעה הגיעה באיחור של 35 יום, וכך נשאר חמישה ימים בלבד לערער - פרק זמן זה לא מספיק כדי שאנשים יאספו מסמכים ויפפו את כוחם של עורכי דין לערער על הפקעת האדמות. ההפקעה בוצעה בצו צבאי.

הופתענו לגלות כעבור שנה-שנתיים שהמקום נהפך ממקום צבאי, מהסיבות הביטחוניות שהוזכרו, להתנחלות אזרחית שגרים בה מתנחלים קיצוניים שיש להם דעות מנוגדות לדרכי השלום והחיים המשותפים. הם התחילו לכתר אותנו, לשרוף את העצים שלנו ולמנוע מאיתנו להגיע לאזורים שרחוקים אפילו ממרכז ההתנחלות. הם המשיכו לרדוף אחרינו בהרים והכו אנשים. עצים עתיקים של אלפי שנים נגדעו ונשרפו. הם אנשים עם נטיות לפשיעה. אישה אחת נורתה, נפצעה כשהייתה על עץ ונפלה מהעץ ארצה. ההטרדות נמשכות עד היום.

מהבית שלי כשאני מסתכל על ההר אני נזכר בתקופת הילדות שלי באזור ההוא, ולמען האמת אני מתמלא עצב וצער. באיזו זכות אנחנו מנועים מלממש את זכותנו הטבעית להתפלל במסגד שלנו, לשחזר את הזיכרונות שלנו ולשמר את ההיסטוריה ואת המורשת שלנו?

אני נזכר שבשנת 1982 - שנה לפני הפקעת האדמות, הייתי אז בשנת הלימודים האחרונה שלי בתיכון - הייתי עולה למסגד בשעות היום ונשאר ללמוד עד שעות הלילה. הייתי לומד בשקט ושלווה. היה שם הדר והייתה דבקות במורשת והייתה שם פשטות. חשנו בטוחים. אבל היום אין הרגשה של ביטחון.

אני מספר לילדים שלי שבאותם ימים טיפסתי על ההר, בין עצי האלון ועצי האלה, ושם ישנו מסגד בן שתי קומות, מסגד קטן שהייתי מתפלל בו ושם הייתי משחק עם חברים. כשהם שואלים אותי אם אפשר לבקר במסגד אני עונה להם שאי-אפשר בגלל המתנחלים. אני מקווה שאוכל לבקר במסגד ולו פעם אחת לפני מותי, לראות אותו ולהיזכר במקומות שהייתי מתפלל בהם ובמקומות שהייתי יושב ובמקומות שהייתי לומד. רבים כמוני מייחלים ליום שיוכלו לבקר שם.

(ריאיון: אירית סגולי; תרגום: חיתאם נעאמה)

עדותו של אבו מורסי, רועה צאן וחבר מועצת בורין:

אבו מורסי,
רועה וחבר מועצת בורין
ברקע ג'בל סלמן, יולי 2016

הר סלמן הוא מקום קדוש כי הוא על שם סלמן אלפרסי, חברו של הנביא. היינו הולכים לשם לטייל במיוחד בחודש השלישי, כי אז היה חג העונה - חג שהיום מבוטל, חג שהיינו מבשלים בו ביצים והולכים לשם לשחק וליהנות ולבלות במשך כל היום. מי שנדר נולד לו בן היה מביא אותו לשם לתספורת הראשונה והיה מקריב קורבן ומזמין את קרובי המשפחה ומבשל להם ארוחת צוהריים שם.

לא רק בתקופה שלי – היו עולים לשם גם בתקופת אבא וסבא, אך משנת 1983 נמנע מאיתנו לעלות לשם.

(ריאיון: אירית סגולי; תרגום: חיתאם נעאמה)

3 מקאם אבו אסמאעיל • مقام أبو إسماعيل

נ"צ: 675996 / 225456, גובה: 598 מטר, בשטח C

המקאם נבנה לכבוד אברהם, אביהם של יצחק וישמעאל. הוא נמצא על ג'בל אבו אסמאעיל – היום בשמורת נבי אסמאעיל, מאושרת יהודה ושומרון. שטח השמורה כ-25 דונם. שם המקאם ושם ההר הם אבו אסמאעיל, וכך כתוב במפת הסקר הבריטית משנת 1880. זה גם השם המקובל בקרב בני הכפרים הפלסטינים. למרות זאת במפות הישראליות האתר מכונה נבי אסמאעיל, שהוא הבן. עולות השאלות מי שינה את השם מאבו אסמאעיל לנבי אסמאעיל – מאברהם, הקדוש לכל בני הדתות המונותאיסטיות, לבנו אסמאעיל הוא ישמעאל, מתי שונה ולמה.

מפת סקר בריטית משנת 1880 ובה מופיע מקאם שייח' אבו אסמאעיל

סמיר מוסא מבורין סיפר לנו ביולי 2016:

אבו אסמאעיל, שהוא אברהם, על פי המסורת והאמונה שלנו הוא אבי האומה. בנו הבכור הוא אסמאעיל. לפי היהדות והתורה יצחק הוא הבן הנבחר. לפי מסורתנו אבו אסמאעיל (הוא אברהם) הוא נביאו של אלוהים, להערכתי גם לפי מסורתם של השומרונים פה. הם מאמינים שההר שאברהם רצה להקריב בו את בנו נמצא כאן מולנו, קרוב להר השומרונים. לכבודו המקאם.

צילום: נורית סופר

מקאם שייח' אבו אסמאעיל (במפות הישראליות נבי אסמאעיל)

המקאם הוא מבנה רבוע, ולו חלל פנימי רחב וגבוה (כחמישה מטרים) וכיפה מעליו. הקירות מוצקים, עבים וחזקים. למרות ההזנחה שרידי עיטורים ניכרים על הקירות. כתובות פטריוטיות יהודיות על הקירות בתוך המקאם ומחוצה לו.

צילום: נורית סופר

בחזית של מקאם אבו אסמאעיל כתוב "ארץ ישראל לעם ישראל ולא ליסמעאל", 27.7.2016

צילום: נורית פופר

הסתה על קירות מבנה סמוך למקאם

כתובות "מוות לערבים" "לא תקום פלשתיין" רוססו על קירותיה של וילה מרשימה מאוד אך מתפוררת סמוך למקאם. בעליה של הווילה עזב את המקום עם כיבושו בשנת 1967 ומתגורר היום בירדן (על פי עדות של תושבת בורין).

באתר עצים עתיקים, בעיקר עצי אלה מצויה ואלה אטלנטית. למרגלות ג'בל אבו אסמאעיל שופע מעיין גדול בשם עין מחנא, ומימיו הרוו את האדמות הפוריות של תושבי בורין. היום המעיין מפוצל למקווה טוהרה לגברים מההתנחלויות הסובבות ולשתי בריכות שכשוק שנקראות עמשא, לזכר עמשא משולמי, שנהרג במלחמת לבנון השנייה.

צילום: נורית פופר

בכניסה לגג המקאם שלט של רשות הטבע והגנים מציין בשלוש שפות "סכנה! המעבר אסור!", 27.7.2016

השלט מלמד על נוכחות של פקחי רשות הטבע והגנים בשמורה ועל מעקב אחר מצב המבנה מטעם רשות שבראש מעייניה התייר הישראלי. המחיקה של אתר המורשת של הפלסטינים באה לידי ביטוי בשלט בצד הכביש המוביל להתנחלות הר ברכה ולהר גריזים. השלט מתעלם ממקאם אבו אסמאעיל ומפנה לאזור בילוי בטבע ליד המקאם.

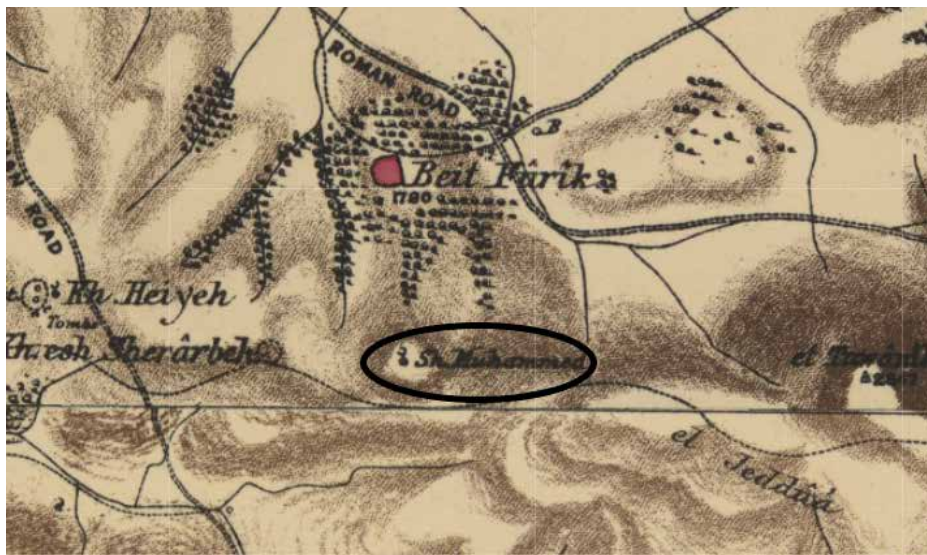
צילום: נורית סופר

שילוט של רשות הטבע והגנים "האלות האטלנטיות", באנגלית ובעברית בלבד, מכוון למקאם, 27.7.2016

מקאם אבו אסמאעיל אינו כלוא בתוך התנחלות, כמו מקאמים רבים אחרים, ולכן גישת הפלסטינים אליו אינה אסורה בחוק. אף על פי כן, בשל התנכלות חוזרת של מתנחלים מההתנחלות הר ברכה ומהמאחז שלה סנה יעקב שהייה במקום מסוכנת לפלסטינים. על כך העיד רועה הצאן אבו מורסי מבורין - חמורו ושבע מכבשיו נורו כשהגיע עם העדר שלו למעיין.

המקאם עמד על ג'בל מוחמד (גבעה 851). הכניסה לאזור דרך ההתנחלות איתמר. אין כניסה לפלסטינים. פסגת ג'בל מוחמד צופה על העמק והכפר בית פוריק. במפת סקר בריטית משנת 1880 יש ציון של מקאם שייח' מוחמד.

מפת סקר בריטית משנת 1880 ובה ציון מקאם שייח' מוחמד

ההר כולו נחשב קדוש, ובני הכפרים הסובבים את ההר – בעיקר בני בית פוריק ועוורתא – היו נפגשים באזור ומבלים בו. עארף שוקרי, היסטוריון פלסטיני מבית פוריק, זוכר שבתקופת ילדותו היו שם סככה ואלון גדול ואפילו נדנדות לילדים, נשים היו פושטות את החיג'אב, והיו חוגגים שם בריתות, מספרים את הילדים וצובעים ביצים בצבעים. מסורת זו נקטעה עם הקמת ההתנחלות איתמר, החולשת על ג'בל מוחמד ועל ג'בל ג'דוע (רכס הגדעונים).

היום על פסגתו של ג'בל מוחמד עומד קבר גדעון השופט. את המבנה בָּנו מתנחלים לפני כ-15 שנה. הוא פתוח לארבע רוחות השמיים, וחסידי ברסלב נפגשים שם לתפילה ולשתיית ערק.

בנקודת התצפית שבפסגת ג'בל מוחמד הוקמה אנטנת תקשורת, ושם בכל שבוע רבש"ץ ההתנחלות איתמר מתדרך את חיילי צה"ל כיצד לפעול להגנת ההתנחלות והמאחזים - בהם מאחז גבעות עולם שהקים המתנחל אברי רן בשנת 1996 על רכס הגדעונים, ומאז הוא מפיל חיתיו על פלסטינים מהכפר הקטן יאנון.

אביב לביא, "אימת הגבעות", הארץ, 21.8.2011

צילום: אירית סגולי

רבש"ץ ההתנחלות איתמר מתדרך את חיילי צה"ל על ג'בל מוחמד, 27.9.2017

צילום: יונתן בלום

ידידיה משולמי על רקע מצבת גדעון
השופט, 25.5.2016, מתוך 'אנה פבזנר,
"אני ושדה התעופה הקטן שהקמתי ליד
המאחז", מאקו, 16.5.2016

בכתבתה של פבזנר, הבעלים של מאחז חוות אלומות שבהתנחלות איתמר, משולמי, מסביר: "אנחנו עומדים על גבעת הטייס, מאחורינו קבר שהיה רשום כקברו של שיח' מוחמד". הוא מספר כי מתנחלים הרסו אותו כדי למחוק כל זכר לחיים של פלסטינים על אדמה זו. "כעת זה קברו של גדעון" הוא מתגאה בסככת האבן לציון הקבר.

המקאם נמצא על הר גריזים, בתוך אתר ארכאולוגי בניהול רשות הטבע והגנים. השייח' ע'אנם בן הכפר בורין היה ממפקדיו של צלאח א-דין. הוא מת במקום, זהו קברו.

צילום: נורית סופר

מקאם שייח' ע'אנם, 27.7.2016

בשונה ממקאמים רבים שנסקרים כאן, מקאם זה משופץ ושמור, ואף מצוין בשמו. קצין מטה ארכאולוגיה יהודה ושומרון ויחידת השימור של רשות העתיקות אחראים על השימור והפיתוח באתר. את החפירות, השימור והפיתוח מימן המנהל האזרחי ביהודה ושומרון. ואולם מאתר של פולחן נהפך המקאם למוצג באתר עתיקות. הכניסה לאתר מתנית בכרטיס כניסה.

סמיר מוסא מבורין סיפר על הנוהג של בני בורין לצאת מהכפר ולעלות למקאם אבו אסמאעיל וממנו להמשיך לשייח' ע'אנם על הר גריזים. היום, בשל היותו פלסטיני מבורין, גישתו למקומות האלה חסומה.

צילום: אירית סגולי

הכניסה לאתר העתיקות שבו נמצא מקאם שייח' ע'אנם, 27.7.2016

6 מקאם אלקובייבת • مقام القبيبات

נ"צ: 691044 / 218972, גובה: 651 מטר, בשטח C

המקאם כלוא בתוך מאחז חומש. ההתנחלות חומש פורקה בשנת 2005, אך מתנחלים ממשיכים לאייש את המקום, וצה"ל הכריז שזהו שטח צבאי סגור בפני פלסטינים. לדברי ראש הכפר בורקה, לפני שהוקמה ההתנחלות חומש היו בני הכפר הולכים למקאם באופן קבוע ואף דאגו לשפץ את המבנה. אם הבחינו שלבנה נפלה היו מחזירים אותה למקומה, אך מאז שנמנע מהם להגיע למקום אין באפשרותם לתחזק את המבנה ולקיים בו מסורת אבות.

7 מקאם שייח' אחמד אלקסב

נ"צ: 668331 / 218895, גובה: 573 מטר, בשטח C

מקאם שייח' אחמד אלקסב היה בשטח הכפר מרדא. על 55% מאדמת הכפר נבנתה ההתנחלות אריאל. גדר ההפרדה של אריאל מחקה את מקאם שייח' אחמד אלקסב מעל האדמה.

כביש הביטחון של אריאל וגדר ההפרדה שמחו את מקאם שייח' אחמד אלקסב (מימין: אריאל; משמאל: מרדא), 12.12.2018

מקאם אבו ג'וד נקרא על שם מכובד מקומי ונמצא בשולי הכפר פרעתא. מצפון לו הוקם המאחז חוות גלעד. מתנחלים מחוות גלעד פולשים בהפגנות למקאם וטוענים שזהו קברו של השופט עבדון בן הלל הפרעתוני שנקבר בפרעתון (שופטים יב, טו).

צילום: אירית סגולי

מקאם אבו ג'וד בפרעתא, 7.3.2018

אחרי שנרצח הרב של חוות גלעד ב-9 בינואר 2018 סמוך להתנחלות יצהר פלשו לפרעתא עשרות מתנחלים מחוות גלעד, שברו חלונות, הכו באלות בדלתות והשליטו טרור בכפר. בעקבות החוויה הטראומטית בנו של ע' טוויל, שגר סמוך למקאם, מגמגם – מאז ועד היום. כל הטיפולים לא עזרו.

צילום: אירית סגולי

מגן דוד שצויר בליל לוויית הרב, 7.3.2018

טוויל האב סיפר לנו שבעצמו סבל עוד קודם לכן מהשלכת אבנים עליו במהלך עבודה חקלאית באדמה הסמוכה למאחז, וציין שמאז אינו מעז להתקרב אליה.

9 מקאם שייח' עבדאללה • مقام الشيخ عبد الله

נ"צ: 650717 / 222061, גובה 886 מטר, בשטח C

מבנה המקאם כפול כיפות. להערכת הארכאולוג גדעון סולימני המבנה בן כ-800 שנה. הוא מוזנח ומתפורר. בחלל המרכזי עזובה, ואבנים מתגוללות סביב מה שנראה כבסיס של מצבה, אף שהוא שייך לאתר עתיקות שבאחריות רשות העתיקות. האתר נכלל בהתנחלות בית אל. כניסת הפלסטינים אל ההתנחלות אסורה, ולכן אין להם כל נגישות למקאם ואין להם אפשרות לשקם אותו ולקיים בו מסורת אבות. סביב המקאם שרידי חקלאות, טרסות ומעיינות בשפע, ובהם עין עבדאללה – כולם סימנים מובהקים לתרבות חקלאית פלסטינית מסורתית שרווחה באזור ובכפר דורא אלקרע, שממנו הופקעו אדמות האתר.

צילום: אירית סגלי

מקאם שייח' עבדאללה, 5.9.2018

קצין מטה רשות העתיקות הוא האחראי על האתר, ותפקידו לשמור על המקאם ולתחזק אותו, אך אין הוא עושה זאת.

צילום: אריית סגולי

שלט המפנה למקאם שייח' עבדאללה, 7.2.2018

אתר העתיקות - נקרא היום חלום יעקב, 7.2.2018

בשלט כתוב: "מקאם מוסלמי, מהתקופה המוסלמית הקדומה". המידע בשלט מעלים את הרצף של הפעילות במקאם מאז התקופה הקדומה עד העת האחרונה – עד שנקטעה כביבוש של 1967 וההשתלטות על האדמות בשלבים.

ג'אבס, תושב הכפר דורא אלקרע, סיפר לצוות של מחסום Watch בפגישה בכפרו ב-11 במרץ:

מקאם שייח' עבדאללה נמצא על ג'בל שייח' עבדאללה. הכפר דורא אלקרע שוכן למרגלותיו וקיים מעל 450 שנה. אני זוכר את העצים העתיקים על ההר. היו מארגנים שם חגיגות. אני זוכר את הפעם האחרונה שבה הייתי במקאם שייח' עבדאללה, ב-1981.

המקאם בעל כיפה נמוכה וצמוד לו מסגד שכיפתו גבוהה. הגברים התפללו במסגד והנשים במקאם. אני זוכר שהיו רואים משם בלילה את אורותיה של יפו. אז המבנה היה משופץ. כל יום שישי היו עולים להר להתפלל.

בקיץ היו לוקחים את המשפחה, מקימים אוהל וגרים שם. נוסף על כך היו שם 12 שומרות ששימשו לאחסון תוצרת חקלאית.

תרגום: עודה בשאראת

היום נותרה במקום שומרה אחת בלבד, והיא מוצגת באתר כמגדל שמירה מתקופת הבית השני.

צילום: נורית סופר

השלט הישן, "שומרה", חבוי בין ענפי האלון, 7.2.2018

צילום: אריית סגולי

בשלט חדש נכתב "שרידי חומה ומגדל", 7.2.2018

השלט הישן, שבו נכתב "שומרה", נזרק וכינה את מקומו שלט "שרידי חומה ומגדל".

10 מקאם אום א-שייח'

مقام أم الشيخ

נ"צ: 643488 / 213768, גובה: 756 מטר, בשטח C

11 מקאם שייח' זייתון

مقام الشيخ زيتون

נ"צ: 643859 / 212839, גובה: 729 מטר, בשטח C

שני מקאמים, אום א-שייח' ושייח' זייתון, כלואים בשטח אימונים 934 על רכס ביתוניא, המשתרע על פני 14,755 דונם. זהו "שטח אימונים" שמעולם לא התקיימו בו אימונים (גן נעול 2015).

בעלי האדמות הפלסטינים מורשים להגיע לאדמותיהם רק לימים ספורים בשנה. לשם כך עליהם לקבל רישיון ולעבור דרך שערים חקלאיים – האחד נמצא בחצר ההתנחלות והאחר בגדר מחנה עופר. עד לכיבוש ולהקמת ההתנחלות בית חורון הפלסטינים מהכפרים בית ע'זר אלפוקא, בית ע'זר א-תחתא, ביתוניא ואחרים היו עולים אליהם לרגל.

צילום: אירית סגולי

מקאם אום א-שייח', 17.5.2017

צילום: אירית סגולי

חצר אום א-שייח' בצל אלון עתיק יומין, 17.5.2017

צילום: אירית סגולי

תקרה וקירות מעוטרים בחלל הפנימי של מקאם אום א-שייח', 17.5.2017

צילום: אירית סגולי

בתקרה של אחד החדרים הצמודים למקאם אום א-שייח' תבליט ממסורת צלבנית, 17.5.2017

מקאם אום א-שייח' מוקף חצר ומבנים. אתר מורשת חשוב זה מוזנח ומתפורר בתוך שטח האימונים הסגור.

צילום: אירית סגולי

מקאם שייח' זייטון, 17.5.2017

תמונה מתוך סרטון: בנו של הצלם מורה על גומחת התפילה המוסלמית, אומר "פה פינת חי", ומדגים בלעג תנוחת מתפלל מוסלמי

סרטון זה צולם ביולי 2009 ומוצג בגאווה באתר ההתנחלות בית חורון. סרט זה וסרטים אחרים מבית היוצר של שי לסלו מבית חורון מלמדים גם שרכס ביתוניא הוא לכאורה שטח אימונים אך למעשה כבר עכשיו הוא אתר תיירות ליהודים בלבד, והמעיינות הזורמים בינות לטרסות ולעצי הזית של הפלסטינים הם גן עדן לילדי המתנחלים מבית חורון.

המקאם נמצא באתר עתיקות בשם גבעת היקבים. הגישה לאתר היא דרך ההתנחלות טלמון. לפלסטינים אין אפשרות כניסה לאתר. באתר עצים עתיקים, גיתות וממצאים ארכאולוגיים רבים. ההסברים בו מייחסים את הממצאים לתקופת המשנה.

צילום: ארית טנולי

חורבות מקאם שייח' עיסא, 18.7.2017

עבד א-רזק, ראש הכפר מזרעה אלקיבלייה, סיפר שלפני הקמת גוש ההתנחלויות טלמונים היו בני הכפר עולים לרגל לשלושה אתרים מקודשים – נבי ענר, נבי אנבר ושייח' עיסא – ובחורשות האלוניים והזיתים הקדושים המקיפות אותם היו מטיילים, מתפללים, מדליקים נרות וסועדים בכיקניקים.

צילום: ארית סגולי

מקאם אבן ג'בל בפארק איילון-קנדה

עד שנת 1967 היה המקאם מקום לתפילה ולהתכנסות של תושבי הכפרים שבסביבתו – יאלו, בית נובא, אמעוס וביר איוב. גם מכפרים אחרים בסביבה, לדוגמה בית ליקיא ובית סירא, הגיעו אליו. עם הכיבוש גורשו התושבים והכפרים נהרסו.

צילום: ארית סגולי

השלט במקום מספר על התקופה הממלוכית, 15.4.2019

צילום: ארית סגולי

פנים המקאם, באחריות קרן קימת לישראל, 15.4.2019

באתר פארק איילון-קנדה לא מוזכרים הכפרים שנהרסו בשנת 1967. דוגמה לכך היא השלט המוצב ליד מקאם אבן ג'בל בתמונה לעיל. מדינת ישראל מחקה אותם מעל פני האדמה ומבקשת למחוק אותם גם מהזיכרון. ואולם, פליטי המקום לא שכחו אותו, והם מקווים לחזור ולבנות את בתיהם במקום.

מקאם סת זהרה נכלל בשמורת הטבע כוכב השחר, מוכרזת יהודה ושומרון מ-17 בדצמבר 1984. שטחה כ-14,200 דונם. המקאם הוא קבר קדוש סמוך לפסגת קובת א-נג'מה (כיפת הכוכב). הכניסה לשמורה היא דרך ההתנחלות כוכב השחר. אין כניסה לפלסטינים.

המקאם נבנה לכבוד קדושה מקומית שנחשבה ל"פטרונית הלידות והתינוקות"⁶, ותושבי הכפר הסמוך דיר ג'ריר היו עולים אליו לרגל ומקיימים בו מסורת אבות ופולחנים. להערכת הארכאולוג גדעון סולימני המקאם נבנה לפני כ-400 שנה. קירותיו בעובי כתשעים סנטימטרים.

בתצלומים של המקאם משנת 1975 ובפרסום משנת 1996 – המקאם וכיפתו שלמים, ואילו בתצלום משנת 2018 נראה המקאם הרוס. איך ומתי נהרס?

מקאם סת זהרה, 1975

(צילום: עמיקם שוב. צילום זהה בשחור לבן מופיע במדריך ישראל משנת 1979)⁷

⁶ ספי בן יוסף, "קברי קדושים בשומרון", בתוך שילר (עורך), דת ופולחן (לעיל הערה 2), עמ' 111.

⁷ ספי בן יוסף, "מדבר יהודה ובקעת הירדן", מדריך ישראל החדש, ירושלים: כתר ומשרד הבטחון, 1979, עמ' 233.

שנת 1986 ביקר מנחם מרקוס במקום ודיווח: "זהו מבנה תפילה קטן ששטחו 2X2 [כנראה מידות פנים, נ"א]. ובראשו כיפה מטייחת"⁸.

מקום סת זהרה⁹

צילום: נורית פופר

מקום סת זהרה, יולי 2018

⁸ מנחם מרקוס, **הרי בית-אל (חבל בנימין)**: סקר נוף ומסלולי טיול, ירושלים: רשות שמורות הטבע וספרית מעריב, 1991, עמ' 132.

⁹ בן יוסף, קברי קדושים בשומרון (לעיל הערה 6), עמ' 41.

בביקורנו ב-3 באוקטובר 2018 במועצת דיר ג'ריר סיפרו לנו שבולדוזרים של המתנחלים או של הצבא הרסו את המקאם. רשות הטבע והגנים היא האחראית למקום, ולפיכך הנושא מחייב בדיקה במסגרתה.

צילום: נורית פופר

המרפסת העגולה שבראש קובת א-נג'מה

מרקוס כתב: "בראש כיפת קובת א-נג'מה הוכשר, ביוזמת רשות שמורות הטבע, מצפור נאה בנוי כמרפסת עגולה."¹⁰

צילום: נורית פופר

מצפור רחבעם זאבי על קובת א-נג'מה, 7.2.2018

צילום: נורית פופר

השילוט המורה על שמורת הטבע מציין את שם השמורה והמצפור, על שם רחבעם זאבי, 7.2.2018

¹⁰ מרקוס, הרי בית אל (לעיל הערה 8), עמ' 132.

15 מקאם נבי דניאל • مقام النبي دانيال

נ"צ: 621712 / 213944, גובה: 984 מטר, בשטח C

את מקאם נבי דניאל בנו מוסלמים על שטח של בני הכפר אלח'דר הסמוך לבית לחם. ביום אחד הוא נעלם, ובמקומו ארגנו התושבים בהתנחלות נוה דניאל ובמאחז שדה בועז שולחנות פיקניק. באתר שרדו מבואה ומדרגות הכניסה לחצר המקאם ורצפה מכוסה עפר. על פי עדויות של תושב אלח'דר ושל תושב הכפר ח'רבת בית זכריה הסמוכה, תושבי הכפרים בסביבת המקאם היו עולים אליו לתפילה ולמסיבות. לדבריהם המקאם נהרס לפני כ-15 שנה – כשנה לאחר הקמת המאחז שדה בועז, לפני כ-16 שנה.

צילום: אירית סגולי

באתר שרדו המדרגות לחצר המקאם ורצפתו

האתר כלוא בין ההתנחלות נוה דניאל למאחז שדה בועז. חקלאים פלסטינים מאלח'דר בעלי חלקות מעובדות וכרמי זיתים סביב האתר נאלצים להגיע ברגל מכפרם, אחרי שגם הכביש שעוקף את נוה דניאל נחסם בפניהם.

המקאם נמצא בשטח C, על גבעה כחצי קילומטר מדרום לבני נעים. אפשר לראותו מהכביש המוביל להתנחלות פני חברה. על פי מפת "בצלם" הוא נמצא בתחום השיפוט של מועצה אזורית דרום הר חברון.

על הגבעה יש עמדה צבאית. דקות ספורות לאחר שעלינו על הגבעה התקרבו אלינו שני חיילים. הם שאלו מה מעשינו שם. לדבריהם העמדה הוקמה לאחר שנזרקו בקבוקי תבערה לעבר נוסעים על הכביש. עוד הם סיפרו שיום קודם לכן הגיעה לאתר קבוצה של ארכאולוגים ישראלים ואורחים. התרשמנו שיש תוכניות לפתח את האתר ולהכשירו כאתר תיירות ליהודים.

האתר נמצא בשמורת נבי יקין ומכונה מצפה שלושת המלאכים. הוא נבנה על גבעה נישאה שממנה נשקף נוף על כל רמת מדבר יהודה. על פי המסורת המוסלמית אברהם ולוט השקיפו מכאן על מהפכת סדום ועמורה. האתר מקודש לבני בני נעים ולתושבים פלסטינים אחרים במדבר יהודה.

ה"מקאם" כולל חומה רבועה המקיפה חצר מלבנית, ובה שער מצפון. בקיר המערבי נמצא חדר מוארך ובו מחראב ושככת ברזל סביב משטח חשוף של סלע טבעי, ובו "טביעות רגליים". [...] לפי המסורת, אברהם אבינו עמד כאן וצפה על ים המלח בעת מהפכת סדום ועמורה ואמר: "אלוהים, זהו דין אמת וצדק" (יא אללה, אלחק אליקין) – ומכאן שם המקום. מסורת זו היתה ידועה כבר בימיו של מוקדסי (985).

ממזרח לחצר מצויה מערת קברים, שבה מתנהלים עיקר טקסי הזבח והדת. במקום מצויים טביעות דם של ידיים (ח'מסות), סמרטוטי נדר, נרות שמן ומנחות שונות.¹¹

צילום: אירית סגולי

מקאם נבי יקין, 21.6.2017

¹¹ בן יוסף, קברי קדושים בשומרון (לעיל הערה 6), עמ' 116–117.

צילום: טרית סופר

מוצב צבאי על הגבעה של נבי יקין, 21.6.2017

מקאמים בשמורות טבע (נוסף על מקאמים הכלולים בשמורות טבע שבתוך ההתנחלויות)

"ההכרזה על שמורות טבע נחתמה ביום 1.3.1983 נעשתה על פי החלטת ועדת השרים להתיישבות, במסגרת "תכנית לתפיסת שטחים". דהיינו, היא נתפסת כהעברת השטח לשליטה ישראלית. [...] השמורות מיועדות לפיתוח כאתרי תיירות, שימשו כבסיס כלכלי להתנחלויות המוקמות בסביבתן".¹²

התרבות החקלאית הפלסטינית המסורתית התבססה על נטיעה ושתילה בטרסות על מדרונות ההרים. במקאמים שעל ראשי ההרים נהגו התושבים לפוש ואף להפקיד כלים חקלאיים ויבול, בטוחים מגנבות בזכות קדושת המקום.

לפי האמונה קדושה מואצלת מהמקאם אל חורשת העצים המקיפים אותו – האלון, החרוב, האלה האטלנטית, השקד – וקדושה זו שמרה על העצים מכל משמר, ויש בהם עתיקים בני מאות שנים. במהלך השנים בלא ידיעת הפלסטינים שטחים חקלאיים נרחבים הוסבו לאתרי טבע, ומיושמים בהם חוקים שנוגדים את המסורת התרבותית החקלאית ואת זכויות הבעלים, למשל לנטוע עץ כנגד עץ שחלה או מת.

המנהל האזרחי אוסר על הפלסטינים לשקם, לתחזק ולהרחיב את המקאמים בשמורות, אך המתנחלים חופשיים לחרוט עליהם כתובות נאצה גזעניות באין מפריע, והמנהל אינו טורח להסירם.

מהלך זה של מחיקת מסורת תרבותית עתיקת יומין בד בבד עם נישול, באצטלה של שמירה על טבע אוניברסלי ותוך כדי העלמת עין ממעשי המתנחלים, מאפיין את התפקיד של רשות הטבע והגנים בגדה המערבית.

להלן מתועדים 12 מקאמים שנמצאים בתוך שמורות טבע.

¹² מירון בנבנישתי, לקסיקון יהודה ושומרון: יישובים מנהל וחברה, ירושלים: כנה, 1983, עמ' 122.

17 מקאם נבי נון בשמורת ינון • מקאם النبي نون

נ"צ: 672226 / 234312, גובה: 652 מטר, בשטח C

מקאם נבי נון (במפות: נבי ינון) נמצא בשמורת טבע מאושרת יהודה ושומרון מתאריך 4 באוגוסט 1993. השמורה עד היום לא הוכרזה, משום שבהסכם אוסלו נדרש אישור של הרשות הפלסטינית כדי להכריז על שמורה בשטח C. שטח השמורה 26 דונם, והיא סמוכה לכפר יאנון ממזרח ולמאחז גבעת ארנון (נ"ג 777) של ההתנחלות איתמר מדרום. המבנה בן שני חדרים, סביבו חצר על כיפת גבעה (נ"ג 662) וחורשה עתיקה של אלון מצוי, חרוב מצוי ואלה אטלנטית. מבור עמוק בחדר הפנימי של המקאם נפלט אוויר חם לחלל המקאם. המבנה מוזנח, ונדרש שיקום שלו. מדרום למקאם ובסמוך לו שרידי מסגד, ובמורד הגבעה בית קברות מוסלמי.

על פי המסורת של תושבי הכפר יאנון, שם הכפר וכן המקאם שלידו מיוחסים ליונה הנביא, המכונה בקוראן ד'ו א-נון.

רועה צאן מהכפר יאנון שפגשנו ליד מקאם נבי נון סיפר שיום-יום מתנחלים מהמאחז גבעת ארנון יורדים מהמאחז ועולים לשטח המקאם, מאיימים עליו ומפחידים אותו.

צילום: נורית סופר

מקאם נבי נון, 1.3.2017

המקאם נמצא בשמורת נבי ע'ית' (נביא הטללים), שמורה מאושרת יהודה ושומרון מיום 10 בדצמבר 1987. שטחה כ-120 דונם.

מבנה המקאם - מרובע, גג כיפה, אין מצבה - עומד במרכז חורשה של עצי אורן עתיקים. לפי מסורת מקומית נבי ע'ית' אחראי על פתיחת ארובות השמיים, ובשנים שחונות תושבי הסביבה באתר מתפללים לירידת גשמים.¹³ בצד המבנה נמצאת בימת סלע קדומה. המקאם שופץ לפני כ-15 שנים. בור מים הרוס ומערה נמצאים בצד המזרחי של הגבעה.

צילום: אירית סגולי

מקאם נבי ע'ית' בשמורת טבע נבי ע'ית', 2017

¹³ עמנואל הראובני, קום התהלך בארץ, תל אביב: משרד הבטחון, 1986, עמ' 246.

19 מקאם שייח' אבו לימון • مقام الشيخ أبو ليمنون

נ"צ: 648033 / 205468, גובה: 295 מטר, בשטח C

שרידי המקאם נמצאים בשמורת אלוני בלעין. השמורה מאושרת יהודה ושומרון מתאריך 20 בינואר 1993. עד היום היא טרם הוכרזה, מסיבות מדיניות. שטחה 35 דונם. השמורה נמצאת כקילומטר ממערב לבלעין וכ-350 מטר ממזרח למודיעין עילית, ויש בה 160 עצי אלון. מאז יוני 2011 היא מעבר לגדר ההפרדה בצד של בלעין, והגישה אליה היא רק מבלעין, הנמצאת בשטח B.

המקאם נמצא בשמורת כור מאושרת יהודה ושומרון מ-10 באוגוסט 1983 על גבעה במרחק מאות מטרים מדרום לכפר כור. על הגבעה חפורה עמדת שמירה ירדנית שהייתה בשימוש עד הכיבוש ב-1967. שטח השמורה 28 דונם ונטועים בה עצי זית. המבנה מוזנח מאוד, בור במרכזו וחלק מהכיפה הרוס.

צילום: ארית סטולי

מקאם שייח' אחמד א-תבן, 2017

המקאם נמצא בשמורת טבע נבי רבאח ליד הכפר חג'ה. סביב מבנה הקבר הסדוק והמוזנח נמצאים שרידי גיתות, בור מים, עץ חרוב גדול וכרמי זיתים של חקלאים פלסטינים. השמורה משתרעת על 45 דונם. היא הוכרזה ב-1 ביולי 1986. הנזק לפלסטינים מההכרזה כפול: נמנעת מהם האפשרות לשמור על המקאם, לשפץ אותו ולקיים בו מסורת אבות; וכן חלות על השטח הגבלות, לדוגמה, אסור לנטוע בו עצים חדשים. לא ברור אם ההגבלות כבר מיושמות.

צילום: אירית סגולי

על הר בין הכפרים יאסוף ואיסאכא נמצא מקאם שייח' אבו זרייד, בשמורת אלוני תפוח מאושרת יהודה ושומרון. שטח השמורה 29 דונם. המקאם מטופח ושמור היטב על ידי התושבים בני שני הכפרים – הם עולים אליו לרגל, מקיימים בו מסורת אבות ומבלים במסגרת המשפחה והקהילה. ניכוס האתר להתנחלות תפוח על ידי מתן שמו – שמורת אלוני תפוח – והימצאותו בין ההתנחלות תפוח לבין אוניברסיטת אריאל מעוררים חשש שהכוונות של קצין המטה של רשות הטבע והגנים הן לארגן שמורת טבע לרווחת שתי ההתנחלויות בתחבולה המוכרת של הצגת אתר מורשת פלסטיני כחלק משמורת טבע כך שיחולו עליו התקנות החלות על שמורת טבע והוא יופקע מרשות בעליו החוקיים. סביב האתר הוקמו המאחזים תפוח מערב מצפון למקאם ונופי נחמיה מדרום למקאם – שניהם מתרחבים לכיוון שטחי הפלסטינים. התושבים במאחזים פושטים על האדמות של תושבי הכפרים, פוגעים בבתים ובמכוניות וכותבים כתובות נאצה. במפת עמוד ענן נמחקו שמות הכפרים איסאכא ויאסוף.

צילום: נורית ספיר

מקאם שייח' אבו זרייד, 2017

המקאם נמצא בפסגת ג'בל טרוג'ה שבשמורת שיח' זייד, מאושרת יהודה ושומרון. שטח השמורה 50 דונם. ליד המקאם עצי אלון עתיקים.

צילום: ארית סמלי

המקאם על ג'בל טרואג'י, 2017

ספי בן יוסף כותב על מקאם שיח' זייד:

הקבר תופס מקום נכבד ביותר בתודעת אנשי הכפרים לכן אל שרקיה, סאווייה, ואמוריה המיחסים לו תכונות תרומיות. [...] הפעילות הפולחנית בקבר זייד טרואג'י רבה ביותר. הוא משופע בסמרטוטי נדר ונרות שמן. גם קבר זה מתנשא על פסגה גבוהה (כמו שיח' קטרואני), שממנה נשקפים הרי שומרון וגם כאן חורשת עצי בר גדולים ועתיקים שמעטות ישו לה בארץ. [...] נהוג בין הכפריים לא לעלות לפסגת ההר ברגל אלא כשהם רכובים, וככל שהבהמה מקושטת ומעוטרת יותר, סגולה היא לרצות את הקדוש. מבנה הקבר מטופח ביותר. הוא עטור פרוכות ירוקות, כתובות רקומות, ובפינותיו מונחים כלי נגינה מסורתיים של הסופים הדרווישים - תופי עור גדולים, חלילי עץ, ורבאבא בעלת מיתר אחד [...].

הקבר משמש מוקד פעולה לכת צופית, שאנשיה פזורים בכפרי הרי שכם, נחשבים למכובדים ולחכמים שבאנשי האזור. שמעו של האתר יצא למרחוק ואחת לשנה, סמוך לחג הקרבן נערכת עליה לרגל להר ברוב הדר.¹⁴

¹⁴ בן יוסף, קברי קדושים בשומרון (לעיל הערה 6), עמ' 108–109.

המקאם נמצא בשטח לא מנוהל של שמורת נחל שילה עילי, בתווך שבין שתי התנחלויות גדולות – פדואל ובית אריה. השמורה מאושרת יהודה ושומרון. שטחה 12,707 דונם. המקאם משופץ ופעיל. בן הכפר דיר ע'סאנה שבקרבת המקאם סיפר לנו שבעבר לפני החגים התכנסו במקום בני משפחת רבי שאבותיהם קבורים במקום. הם הגיעו מדיר ע'סאנה, מג'לג'וליה, מכפר קאסם ומסנריה. הם שיזמו את שיפוץ המקאם וגם שיפצו אותו בעצמם.

צילום: אירית סמלי

מקאם מג'דוב (במפת שבילי ישראל מופיע כריג'ל ס'ועפה), 5.9.2018

צילום: נורית סופר

מקאם מג'דוב – בחלל הגדול נראות מצבות הקברים, 22.8.2018

הארכאולוג גדעון סולימני מעריך שהמקאם נבנה לפני כ-800 שנה, בתקופה שנבנה מקאם שייח' עבדאללה (שנמצא בבית אל). שני המבנים דומים בצורתם. שמורת נחל שילה עילי עתירה בנכסים ארכאולוגיים, ובהם אתר מונומנטלי מהתקופה הרומית – דיר קלעה. לאתר מגיעים טיולים מודרכים לתלמידי ההתנחלויות, דרך ההתנחלות פדואל. האתר נמצא על אדמות של משפחה פלסטינית מדיר בלוט, אך הבעלים אינם מורשים לעבור דרך ההתנחלות ולפיכך אינם יכולים להגיע לאדמותיהם בכלי רכב.

בצד המקאם יש חורשת עצי אלון עתיקים ענקיים שהשתמרו בזכות קדושת המקום. המבנה נמצא בתוך שמורת טבע מוצעת.

מקאם עאלם אלהודא, 21.2.2018

האגדה מספרת על השייח' נבי הודא שיום אחד רעה את הצאן בחברת משרתו וכמעט גווע בצמא. המשרת (בערבית: עאלם) רץ להביא מים כדי להשיב את נפש אדונו. בזכות מעשה זה הוקם לכבודו המקאם. לאחר מותו נקבר המשרת סמוך למקום שבו זכה לתהילה.

רשות הטבע והגנים הפכה את האתר לשמורת אלוני שמואל. השמורה טרם אושרה. שטחה 15 דונם.

צילום: אירית טנול

עצי אלון עתיקים באתר שבו היה מקאם שייח' נבי לימון, 7.6.2017

באתר נבי לימון אין זכר למקאם, אך יש חורשת אלונים עתיקים קדושים למוסלמים. סביב האלונים בנו תושבי הכפר הפלסטיני בית איכסא טרסות נמוכות ובהן משטח ישיבה בסגנון שבו שוקם האתר ההיסטורי של כפר הכס בבית איכסא. מקאם נבי לימון ומקאם נבי סמואל קרובים מאוד זה לזה – כל אחד על פסגת הר, וביניהם עמק. על מדרונות שני ההרים נטועים כרמי הזיתים ויש בהם טרסות של בני שני הכפרים.

היום המרחב מבוזר, והתושבים של בית איכסא ושל נבי סמואל מנועים מלנוע בין הכפרים למרות הקרבה הגאוגרפית ביניהם, בגלל רשת הכבישים והמנהרות הארוכות שנבנו במקום והמחסומים הרבים.

27 מקאם שייח' אבו יזיד • مقام الشيخ ابو يزيد

נ"צ: 690114 / 220864, גובה: 716 מטר, בשטח C

מקאם שייח' אבו יזיד נמצא בשמורת חומש. השמורה קרויה על שם ההתנחלות חומש. ההתנחלות פורקה אך ממשיכה להתקיים כמאחז עם שמירה צבאית. מהמקאם שרדו ארבעה קירות – המבנה בלא גג. סביב המבנה מתחם שניכר כי בעבר היה מגודר. המקאם הוא לכבוד השייח' הצופי אבו יזיד. השייח' מוכר במסורת המקומית בהיותו צדיק שעזר לתושבי הכפר הסמוך ג'בע לחסל את השדה שהרגה את הגברים בכפר.

את ג'בל אבו יזיד מקיפים הכפרים הפלסטיינים בורקה, סילת א-ד'ה, אלפונדוקמייה, ג'בע, בית אימרין ואחרים.

מקאם שייח' קטרואני הוא מבנה כפול כיפה, צמוד לכפר הפלסטיני עטרה. אף שהאתר סומן כשמורת טבע בשם אלוני עטרה הצליחו אנשי הכפר למלטו מהשתלטות ישראלית, לשפץ אותו, להקים סביבו גדר ולערוך אותו ליעד קהילתי, והיום הוא משמש לחתונות ולבילוי משפחתי של כל בני הכפר מקטן ועד גדול.

צילום: אירית סגולי

מקאם שייח' קטרואני, 22.3.2017

שלא כמו המקאם, המעיין באזור הופקע, וההתנחלות עטרת השתלטה עליו, שיפצה אותו כראות עיניה. שם המעיין הוא עין א-זע'ירה, אך ההתנחלות הסבה את שמו למעיין עטרה. השלט על הכביש מוביל למעיין עטרה, על שם ההתנחלות.

צילום: אירית סגולי

השלט "מעין עטרת" על כביש 465, 22.3.2017

מקאמים ומסגדים לכבוד דמויות מקראיות

במסורת המוסלמית מעמדן של דמויות מהמקרא וקדושתן אינם נופלים מהמעמד של החבורה הקרובה למוחמד, הן מוזכרות בקוראן ומונצחות במקאמים ובמסגדים ברחבי המזרח התיכון. בכל אחד מהמבנים שהוקמו לזכרם נמצא המחראב – גומחת התפילה המוסלמית. כך לדוגמה קובת רחיל קבר רחל, נבי יוסוף קבר יוסף, נבי סמוויל קבר שמואל הנביא, אלחרם אלאבראהימי מערת המכפלה.

"משעלטה הנצרות לשלטון במלכות רומי בשנת 324, חל שינוי במעמדה של ארץ-ישראל בעיני אומות העולם ושלטונותיהם. מפרובינקיה נידחת ששמה סוריה-פלסטיני נהפכה ארצנו ל"ארץ קדושה" לדת השלטת, נתרבו עולי-הרגל והוחל בחיפוש אחר "מקומות קדושים". הנוצרים, שראו עצמם יורשיו החוקיים של העבר הישראלי (וספר המקרא בכלל זה), התחילו נותנים את דעתם לא רק על האתרים הנזכרים באוואנגליונים, אלא גם על כל הטופוגראפיה ההיסטורית של התנ"ך"¹⁵.

מאז ועד היום במהלך התקופות – התקופה הביזנטית, התקופה הערבית הקדומה, התקופה הצלבנית, התקופה הממלוכית, התקופה העות'מאנית, תקופת המנדט והתקופה הישראלית – התחלפה השליטה במקומות הקדושים.

כאשר החלה השליטה הישראלית בגדה הכיר משרד הדתות אך ורק במקומות המוקדשים לדמויות מקראיות. בהדרגה המוסלמים מודרים ממקומות אלו שבמהלך הדורות הם שמרו עליהם.

¹⁵ מיכאל אבי-יונה, מפת מידבא, ירושלים: החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, תשי"ג, עמ' 1.

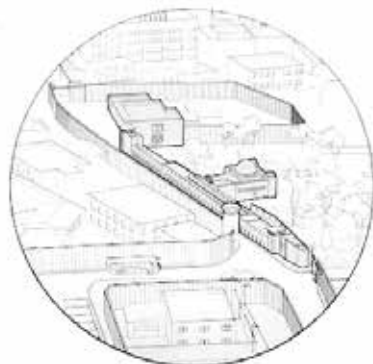
קובת רחיל נמצאת במבואותיה הצפוניים של בית לחם, מדרום לירושלים. מסורות קדומות של למעלה מ-1,700 שנה מזהות את המקום עם האתר שבו נקברה רחל אימנו, ומשום כך הוא נחשב מקודש לשלוש הדתות המונותאיסטיות. כיום הוא מקום תפילה לבעלי תעודת זהות ישראלית או לתיירים – ואילו הפלסטינים הודרו ממנו לחלוטין. הוא כולא בשרוול של חומות, והכניסה אליו היא דרך ירושלים.

שרוול החומות שדרכו נכנסים לקבר רחל, 11.11.2018

2019

גדר ההפרדה הישראלית שוקמה בהדרגה משנת 2002 ואילך והוארכה אל העיר הפלסטינית בית לחם, כדי לתחום את מבנה הקבר ולנתקו מהגדה המערבית לטובת מעבר בלעדי ובטוח למתפללים יהודים. הקבר והדרך המוליכה אליו הוקפו חומת בטון בגובה שמונה מטרים ובה מגדלי שמירה, והם יוצרים מובלעת ישראלית בלב הטריטוריה הפלסטינית.

המובלעת שבתוכה נמצא היום קבר רחל (איור: סתיו דרוך, עוזרי שפטר)¹⁶

¹⁶ מתוך תערוכת In Status Quo, מבנים של משא ומתן, מוזיאון תל-אביב לאמנות. התערוכה חושפת את המנגנונים הסמויים המאפשרים את תפקודם היום-יומי של מקומות קדושים במחלוקת בשטחי ישראל ובגדה המערבית. פורסם בתוך הארץ, 8.5.2019, עמ' 7.

בשנת 1841 באישור השלטון הטורקי שיפץ משה מונטיפיורי, הנדבן היהודי האנגלי, את הקבר והוסיף לו חדר מבואה. בחדר הזה הותקן מחראב. "לימים, אף טוהרו בחדר זה מעת לעת מתיהם של המוסלמים".¹⁸ "המחרב הותקן בקיר הדרומי מימין לחלון והוסתר אחרי שנת 1967".¹⁹ "קבר רחל קדוש גם לערבים ולפיכך סביבו בית קברות של מוסלמים. הקבר נקרא בפיהם בשם: קובת רחיל – כיפת רחל. הערבים מספרים ש(אימנו) נקראה רחיל מהמילה הערבית רחלה – לנדוד, כי היתה תמיד נודדת ובאחד מנדודיה מצאה את מותה".²⁰

קבר רחל לאחר השיפוץ ובניית החדר הנוסף ביוזמת מונטיפיורי בשנת 1841¹⁷

¹⁷ הצילום מתוך נדב שרגאי, על אם הדרך: סיפורו של קבר רחל, ירושלים: שערים לחקר ירושלים, תשס"ה, עמ' 58.

¹⁸ שם, עמ' 59.

¹⁹ שם, עמ' 340 הערה 36.

²⁰ וילנאי, מצבות קודש (לעיל הערה 3), עמ' 158.

עלייה המונית לקבר יוסף (אתר ערוץ 7)

קבר יוסף נמצא בתוך העיר שכם ליד מחנה הפליטים בלטה. לפי הסכם אוסלו משנת 1995 מתחם הקבר והכביש המוביל אליו הם מובלעת בשליטה ביטחונית של ישראל בתוך שטח A, שבשליטה מלאה של פלסטינים. בקיר הדרומי של המקאם נמצא המחראב. בקוראן מוקדש פרק שלם ליוסף, בנו האהוב של יעקב. מוחמד הזדהה עם יוסף ומצא קווי דמיון בין הביוגרפיה שלו לבין הביוגרפיה של יוסף - על שניהם הלעיגו בנעוריהם, ורק בבגרותם עלו לגדולה וזכו להערצה בקרב בני עמם. כדי שיהודים יוכלו להיכנס לקבר יוסף קבעה ישראל שגם הכביש אליו יהיה שטח שבו לישראל יש שליטה מלאה. כך המוסלמים מודרים מהמקאם המקודש להם. העליות ההמוניות לרגל הן מוקד לחיכוך, והן מגבילות את חופש התנועה של הפלסטינים. מנהלת קבר יוסף מארגנת את הביקורים ומפרסמת את מועדי העליות גם לקברי הקדושים בעוורתא ובכיפל חארס. בעליות לרגל לקבר יוסף משתתפים שרים בממשלת ישראל וחברי כנסת.

31 נבי סמואל . النبي صموئيل . קבר שמואל הנביא

נ"צ: 637780 / 217136, גובה: 867 מטר, בשטח C

סביב המסגד והקבר המיוחס לשמואל הנביא נמצא כפר פלסטיני בשם נבי סמויל. מאז תקופת המנדט השתרש השם נבי סמואל. ב-1971 הרס צה"ל את הכפר, ותושביו פונו לגבעה ממזרח למסגד. היום הכפר קטן, מוזנח ומבודד, ומתגוררים בו כ-250 פלסטינים.

הסרט נבי סמואל 1099-2099 של ערן טורבינר מציג את סיפורו של הכפר שמצוי כעת תחת כיבוש ומאחורי גדר, מנותק מירושלים ומהגדה המערבית. תושביו חיים תחת שלל הגבלות ואימים מצד השלטון הישראלי, אך ההיסטוריה של הכפר ארוכה ומגוונת – כובשים באו, כובשים הלכו, נבי סמואל נשאר.

צילום: נורית סופר

הכפר ההרוס נבי סמואל למרגלות מסגד נבי סמואל, קבר שמואל הנביא, 24.5.2018

הכפר מוקף מערכת של כבישים, גדרות והתנחלויות גדולות, בהן גבעת זאב וגבעון, והן מבודדות אותו מכפרים פלסטיניים אחרים - בהם בית איכסא ובידו.

צילום: נורית סופר

נבי סמואל כפי שהוא נראה מנבי לימון, שהוסב לשמורת אלוני שמואל, 7.6.2017

מנבי לימון אין גישה לנבי סמואל.²¹

אומנם במסגד יש חלוקה בזמני תפילה בין פלסטינים ליהודים, אך בפועל, בגלל הגדרות, המחסומים, הכבישים וההתנחלויות שסוגרים עליו מכל עבר, מעטים הפלסטינים שמצליחים להגיע אליו. לעומת זאת היהודים זורמים לאתר בהמוניהם בהסעות מאורגנות ובאוטובוסים מכל רחבי הארץ. באתר יש ביקורים המוניים בחסות המנהל האזרחי ורשות שמורות הטבע והגנים.

צילום: נורית סופר

הזמנה להילולת שמואל הנביא בניי סמואל, 24.5.2018

²¹ על כך ראו לעיל מקאם שיח' נבי לימון (מספר 26 בסקירה זו).

בשנת 1995 הוכרז שהאתר הוא גן לאומי בשטח של כ-3,500 דונם. בתחומי הגן נכללים האתר הארכאולוגי, בתי התושבים ושטחים חקלאיים השייכים להם, המשתרעים על פני אלפי דונמים. מבחינה משפטית המנהל האזרחי אחראי על המקום, והחפירות הארכאולוגיות מתבצעות מטעם קצין מטה ארכאולוגיה של המנהל. האחריות על הגן הלאומי נבי סמואל היא של רשות הטבע והגנים. בהסכמי אוסלו הוגדר המקום שטח C.

הגן הלאומי נבי סמואל הוא אחד הגנים הגדולים ביותר בגדה המערבית, ואתר העתיקות והמרכז הדתי הנמצאים בשטחו היו לכלי בחזית המאבק נגד תושבי הכפר הפלסטינים. רוב אדמות הכפר מוכרזות כגן לאומי, ככרם המקורי של התושבים נהרס והוסב לאתר ארכאולוגי, ועתידו של הכפר בסכנה. המקרה של נבי סמואל ייחודי, בהיותו הכפר הראשון בגדה המערבית שהרשויות הישראליות גירשו את תושביו והרסו את בתיו לשם הפיכתו לאתר עתיקות. זהו גם המקרה הבולט ביותר של הכללת שטחים כה נרחבים מאדמות כפר בגן לאומי על פי חוק הגנים הלאומיים, בלא הסבר מקצועי מניח את הדעת. סיפור של הגן השבוי (אתר ארגון עמק שווה).

לפי המקרא במערת המכפלה, אלחרם אלאבראהימי, קבורים האבות אברהם יצחק ויעקב, וכן לאה ויוסף. לפני כאלפיים שנה בנה המלך הורדוס הגדול מתחם גדול באזור של קברי האבות. קירות המתחם בנויים אבנים ענקיות מסותתות, ובסגנונו הוא מזכיר מאוד את קיר התמך המקיף את הר הבית ובית המקדש בירושלים (שהכותל המערבי הוא חלק ממנו).

בתוך המתחם ההרודיאני נבנתה בתקופה הביזנטית כנסייה, ותחת השלטון המוסלמי נבנה במקום מסגד ולו שני צריחים.

ב-25 בפברואר 1994, בחג הפורים, רצח ברוך גולדשטיין 29 מוסלמים שהתפללו במקום. לאחר הרצח חולק המתחם בין המתפללים היהודים למוסלמים. האולם המרכזי, אולם יצחק ורבקה, פתוח למתפללים מוסלמים בלבד רוב ימות השנה.

בשנת 2017 הכיר אונסק"ו באלחרם אלאבראהימי כאתר מורשת עולמי פלסטיני. כמו בנבי סמואל, משרד הדתות הכריז על שוויון בסידורי התפילה של פלסטינים ויהודים, אך בפועל מערך המחסומים וההגבלות שהצבא מציב באזור מגביל את אפשרות ההגעה של המוסלמים לתפילה במסגד הקדוש להם.

מפה של מרכז חברון והגבלות על פלסטינים

צילום: נורית פופר

הכניסה הראשית למערת המכפלה – ליהודים בלבד, 3.7.2018

צילום: אירית טגולי

מצטלמים לפני הכניסה למערת המכפלה, 3.7.2018

צילום: נורית פופר

כניסה צדדית לפלסטינים, 3.7.2018

מקאם נבי מוסא נמצא במדבר יהודה בדרך מירושלים ליריחו. המקאם הוא מהאתרים הגדולים החשובים והמקודשים ביותר למוסלמים. הוא היה מוקד לעליות המוניות וחגיגות אביב שיצאו כל שנה מהר הבית לנבי מוסא עד שנת 1936.

מבנה הקבר הוקם לראשונה בידי השליט הממלוכי ביבארס. [...] בשנת 1270 הוא בנה במקום מבנה קבר ולידו מסגד. [...] המקאם קיבל את צורתו הנוכחית רק במאה ה-19 בעת שמבנה החאן שוקם והורחב לקליטת רבבות החוגגים ועולי הרגל.²²

המוני מתפללים מוסלמים מתכנסים בהר הבית לפני צאתם לחגיגות נבי מוסא²³

קברו של נבי מוסא וכל הבניינים סביב שייכים להקדש המוסלמי והם בחסותם של אלחוסני, מהמשפחות המוסלמיות המפורסמות ביותר בארץ.

בשנת 1937, כשנה לאחר פרוץ המרד הערבי, אסר השלטון הבריטי על העלייה לרגל המסורתית, מחשש שהחג יצית עוד מהומות. איסור זה נמשך גם לאחר שמתחם הקבר עבר לשליטתה של ממלכת ירדן. הירדנים הגבילו את חגיגות המואסם. בשנת 1987 חידש הווקף המוסלמי בירושלים את החגיגות. כחמישים אלף עולי רגל השתתפו. עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה בסוף אותה שנה בוטלו שוב החגיגות. ניסיון מחודש לקיים את מצוות החג בשנת 1997 היה מצומצם, וההגבלות על תנועתם של תושבי הגדה קבעו מספר מצומצם של משתתפים.

²² "נבי מוסה (קבר משה)", בתוך שילר (עורך), דת ופולחן (לעיל הערה 2), עמ' 82.

²³ "חגיגות נבי מוסה", בתוך שילר (עורך), דת ופולחן (לעיל הערה 2), עמ' 139.

בעת האחרונה שופץ האתר במימון של הרשות הפלסטינית, האיחוד האירופי והאו"ם.

צילום: אנטיה שדה

חצר נבי מוסא, 25.2.2020

מקאמים בכפרים פלסטיניים שנחסמים על ידי צה"ל בהתאם לצרכים של היהודים

עליות לרגל של יהודים למקאמים בעלי שמות של דמויות מהתנ"ך מאורגנות במתכונת של פשיטה צבאית, וסגר מוטל על הכפרים הפלסטיניים. המידע וארגון ההסעות מנוהלים ומעודכנים באתר מנהלת קבר יוסף. מנהלת קבר יוסף מארגנת עליות לרגל לקבר יוסף ולמקאמים בכיפל חארס, עוורתא, חלחול ותוקוע.

מקאמים בכיפל חארס

בכפר כיפל חארס יש שלושה קברים עתיקים שעל פי המסורת היהודית קשורים ביהושע בן נון: הראשון הוא קברו של יהושע בן נון, שככתוב בתנ"ך כבש את כנען לאחר ארבעים שנה במדבר; השני הוא של אביו נון; השלישי של המרגל כלב בן יפונה, וצמוד לו בית קברות מוסלמי. עובדה זו מצביעה על קדושת הקבר למוסלמים.

לפי המסורת המוסלמית שני קברים מתוך השלושה קשורים ביהושע בן נון: קבר יושע וקבר ד'ו אלכיפל שעל שמו נקרא הכפר. ואילו הקבר השלישי, קבר נון, הוא קברו של יונה הנביא שמוזכר פעמיים בקוראן ושמו בערבית דא א-נון.

ב-30 באפריל 2019 לשם תיעוד הצטרפנו לעולים לרגל לשלושת הקברים בכיפל חארס לציון יום קבורתו של יהושע בן נון. הכפר נסגר מהשעה תשע בערב ועד השעה שבע בבוקר ביום שלמוחרת (1 במאי 2019). אלפי עולים לרגל נכנסו לכפר במהלך הלילה וצעדו במסלול שבין שלושת הקברים. על קירות הקברים נתלו שלטים המציינים את שם המקאם. בשום מקום לא צוין שהמסע הלילי הזה מתרחש בתוך כפר פלסטיני שתושביו קיבלו הוראה מטעם הממשל הצבאי להסתגר בבתיהם.

עוצר. אין יוצא ואין בא.

לעומת תושבי הכפר, היהודים התנהלו בחגיגות ובקולניות, נעו כמו בכפר רפאים. לרווחתם הותקנו ברזיות, שולחנות עם כיבוד, שירותים ותאורת יום במסלול המתפתל לאורך כשלושה קילומטרים בין בתי הכפר שתושביו דממו בכפייה.

צילום: נורית סופר

קיר המבנה שבתוכו הקבר, 30.4.2019

צילום: נורית סופר

המוני מתפללים יהודים סמוך לקבר יהושע בן נון, 30.4.2019

סמוך לקבר יהושע בן נון נבנה בניין המועצה של הכפר, באזור מסחרי ליד השוק. מבנה המקאם אינו בולט בשטח הבנוי. הכניסה אליו צרה. נשים הצטופפו ברחוב ליד הקבר באזור פתוח שהוגדר עזרת נשים.

35 מקאם ד'ו א-נון • מקאם ז'ו النون • קבר נון

נ"צ: 669400 / 214866, גובה: 506 מטר, בשטח B

המקאם נמצא בין בתי מידות.

צילום: נורית פופר

השטח המיועד לתפילת נשים בקבר נון, 30.4.2019

צילום: תושב כינפל חארס

הרחבה ליד קבר כלב בן יפונה, 4.5.2016

צילום: ארית טטולי

בית הקברות הצמוד לקבר כלב בן יפונה,
30.4.2019

צילום: תושב כינפל חארס

בתוך המקאם ליד הקבר, 4.5.2016

מתחם הקבר קרוב לכניסה לכינפל חארס. המבנה בולט בסביבה. חלל הקבר גדול, קירותיו מוקשתים מסוידיים לבן. מבנה קטן צמוד לו. המקאם מוקף עצים עתיקים. צמוד לחצר המקאם בית קברות מוסלמי מגודר כדי למנוע כניסה של חוגגים בעת ההילולה. למרות זאת ב-30 באפריל 2019 שער בית הקברות היה פתוח לרווחה והיהודים נכנסו דרכו לחצר המקאם.

מקאמים בעוורתא

למקאמים המפורסמים בכפר עוורתא יש זיקה היסטורית הדוקה לשומרונים החיים בהר גריזים – הם שטיפחו ושמרו עליהם במהלך השנים. שני מקאמים הם לכבוד בני אהרן הכהן – אלעזר ואיתמר – ומקאם שלישי, שבו נמצאת מערת שבעים הזקנים, הוא לכבוד פנחס הכהן. מתחם מקאם אלעזר (בערבית אבו אלעזיר) הוא הגדול והמפואר שבהם. הוא שופץ בשנת 1985. על השיפוץ אחראי שומרוני אמיד מהר גריזים.

ר' אליעזר הלוי, מזכירו של השר מונטיפיורי, סייר בכפר עוורתא ובקברים הקדושים בו בשנת תקצ"ח (1838) וסיפר על המקום היפה:

עד כי קשתה עלי מאד למוש ממנו. והשומרונים המה המקימים את הקברים על כנם. ולא יחוסו על ההוצאה הרבה כיד הנדר החזקה עליהם. [...] אבל גם הערבים כיבדו את הקברים האלה בכל כבוד. ולפעמים ישקדו גם נשי המוסלמים להאיר את הקברים בשמנם, אם יחסר להן פרי בטן.²⁴

מנהלת קבר יוסף מארגנת עליות לרגל של יהודים. באתר מתפרסמים מועדי ההילולות הליליות וסידורי ההסעה ממוקדים בארץ (בני ברק, ירושלים וההתנחלות אריאל). אוטובוסים מלאים ביהודים מגיעים בחצות הלילה עד ללב הכפר. לשם תיעוד, ב-3 באפריל 2018 הצטרפנו לאירוע. עוצר הוטל על הכפר כבר מהשעה עשר בערב (כך דיווחו לנו התושבים), הצבא התפרס לאורך המסלול בין שלושת הקברים.

בעיריית הכפר סיפרו לנו שנוסף לעליות המאורגנות מגיעים על בסיס יומי, בעיקר בלילות או לפנות בוקר, מתנחלים בחבורות קטנות או בודדים, בעיקר מההתנחלות איתמר הסמוכה, שיושבת על אדמות עוורתא. הם פוגעים במכוניות של בני העיירה, מרססים כתובות נאצה על הקירות, שוברים ומחללים קברים. בעבר הפלסטינים נהגו לפקוד את הקברים, אך מאז הפלישות היומיות והלילות הללו הם פסקו ממנהגם זה. לדברי ראש העירייה המקאם היה אזור של מפגש תרבותי חברתי שליכד את תושבי הכפר, וכעת התושבים כבר אינם מגיעים אליו.

²⁴ וילנאי, מצבות קודש (לעיל הערה 3), עמ' 267.

צילום: נורית סופר

קבר פנחס, 3.4.2019

המקאם צמוד לבית הקברות המקומי. בזמן ההילולה דאגו להסעדה בקוגלים ליד קבר פנחס, והצבא מנע את כניסת העולים לבית הקברות. המתחם הוא באור זרקורים והמתפללים הצטופפו בו וחגגו בקולי קולות.

צילום: נורית סופר

קבר איתמר בן אהרן הכהן, 3.4.2019

בלב הכפר ליד תחנת המוניות נמצא קבר איתמר. על שמו ההתנחלות הסמוכה איתמר. הכפר באפלה, והקבר ובצידו השלט המוכן מראש משכיחים לחלוטין את מציאות התושבים המסתגרים בבתים.

39 מקאם אבו אלעיזיר • مقام أبو العيزي • קבר אלעזר הכהן

נ"צ: 674073 / 226702, גובה: 564 מטר, בשטח B

צילום: נורית סופר

קבר אלעזר הכהן, 3.4.2019

המתחם הגדול של קבר אלעזר נמצא על גבעה ממערב לכפר. עץ האלון הקדוש הצמוד לקבר מופיע בכל התצלומים העתיקים. החוגגים תולשים ממנו ענפים. משיחות ששמענו למדנו שכמספר העלים על הענף שביד התולש כך יהיה מספר צאצאיו. לפי המסורת המוסלמית פגיעה בעץ הקדוש שליד המקאם אסורה ונחשבת לפגיעה בקדושת הקבר.

מקאם בבית אומר

המקאם נמצא בלב העיירה הפלסטינית בית אומר, לא רחוק מהמסגד המרכזי של הכפר. הוא נבנה לכבוד מתא אבי יונה הנביא בתקופה הממלוכית (1291–1516) על בסיס של מבנה צלבני קדום, והמגדל המרובע שלו מאפיין את הבנייה הממלוכית באזור חברון וירושלים.

מקאם נבי מתא, 5.7.2017

מעל המקאם יש צריח מואזין נמוך. במתחם שלושה מפלסים, הוא מטופח ביותר ומרשים בגודלו וביופיו. האתר פעיל, ומתקיימים בו בסדירות שיעורי אסלאם ופעילות קהילתית. בליל 29 ביוני 2017 נכנסו לכפר עשרה כלי רכב ובהם חיילים ואנשי דת. הם דפקו על שער הברזל של המקאם. איש התחזוקה הוזעק לפתוח להם את המתחם. על פי עדות פלסטינים מ-5 ביולי 2017, החיילים ואנשי הדת שהו במקום למעלה משלוש שעות, מדדו כל מצבה ושטחו ביקורת על התחזוקה.

הביקור הלילי הזה בליווי צבאי כבד ובלוי כל הודעה מראש עורר דאגה רבה בקרב הפלסטינים וחשש שזהו אות פתיחה לקראת השתלטות של יהודים על האזור בעתיד.

סיכום הסקירה

מאז הכיבוש הישראלי בשנת 1967 הבחין המנהל האזרחי ביהודה ושומרון בין שני סוגים של בתי תפילה:

1 בתי תפילה בעלי שמות של דמויות מהתנ"ך זכו להכרה של קצין מטה הדתות, הם שופצו, והיום הם מוקדים לעלייה לרגל המונית של יהודים.

2 בתי תפילה, מקאמים, הקדושים למוסלמים בלבד לא זכו להכרה, הם הופקרו להזנחה, להרס ולוונדליזם של מתנחלים. בתי תפילה אלו כלואים בהתנחלויות, בשטחי אש ובשמורות טבע, ומצב התחזוקה שלהם מסכן את עצם קיומם. מהפלסטינים נמנעת הגישה אליהם, ואין להם אפשרות לשפץ אותם ולקיים בהם מסורת אבות.

אפליה זו אינה עולה בקנה אחד עם החוק הישראלי והבין-לאומי, שמחייב את הכובש לשמור על חופש הפולחן ועל אתרי הפולחן של הנכבש.

רקע משפטי - מקאמים בשטח C בגדה המערבית

עו"ד נטע עמר-שיף

מי האחראי על השמירה על המקאמים בגדה המערבית?

מדינת ישראל, בהיותה מעצמה כובשת בשטח C, הנתון תחת שליטתה האפקטיבית, אחראית להגן על המקאמים בשטח זה באשר הם מבנים המשמשים מטרות אזרחיות. האחריות משתרעת הן על גופי המדינה – בהם קצין מטה ארכאולוגיה וקצין מטה רשות הטבע והגנים – והן על גופים לא מדינתיים – כגון התנהלות מועצות מקומיות או אזורים של התנחלויות ואף קבוצות מתנחלים לא מאורגנות (ראו פירוט להלן).

מקור האחריות והסמכות של ישראל בתחום ההגנה על נכסי תרבות, היסטוריה ודת הוא הדין הבין-לאומי ההסכמי על פי האמנות הבין-לאומיות שישראל חתמה עליהן ואשררה אותן לתוקף בכל הקשור במעשיה גם בשטח הגדה המערבית, הנתון לשליטתה הצבאית האפקטיבית. על ישראל חל גם הדין הבין-לאומי המנהגי, המחייב את כל מדינות העולם גם אם הן לא חתמו על אמנות והסכמים בין-לאומיים וגם אם לא אימצו את הוראותיו לדין המקומי. החובות של מדינת ישראל בגדה המערבית נסמכות על הדין הבין-לאומי המנהגי בכל הקשור בחובת ההגנה של המעצמה הכובשת על אזרחים ונכסיהם הפרטיים, בפרט על פי הוראות אמנת ג'נבה בדבר הגנה על אזרחים בעת מלחמה משנת 1949 והפרוטוקול הראשון הנלווה משנת 1977. בכל הנוגע לנכסי תרבות, הדין הבין-לאומי המנהגי משתקף באמנה בדבר הגנה על נכסי תרבות משנת 1954 והפרוטוקול הנלווה לה – עליה חתמה מדינת ישראל ואותה אשררה בשנת 1954.

סעיף 1 לאמנה קובע כי נכס תרבות הוא נכס מקרקעין שיש לו חשיבות מרובה למורשת התרבות של כל עם ועם, כגון מצבות זיכרון אדריכליות, אומנותיות או היסטוריות – בין שהן דתיות בין שהן חילוניות. בנכסי תרבות נכללים גם בניינים שתכליתם העיקרית היא לשמר את נכסי התרבות. מכאן שמקאמים הם בגדר נכסי תרבות הראויים להגנה על פי הדין הבין-לאומי המנהגי.

נוסף על כך, מקור הסמכות בעניין זכותם של התושבים הפלסטינים לתרבות הוא האמנה בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 1966, שגם עליה חתמה ישראל, ואשררה אותה בשנת 1991. אמנה זו חלה על שטח הגדה המערבית כשטח תחת סמכותה האפקטיבית של מדינת ישראל. לבסוף, בהתאם לאמנה להגנה על המורשת התרבותית והטבעית של העולם, שעליה חתמה ישראל בשנת 1972 ואשררה בשנת 1999, ישנם נכסי תרבות הזוכים להגנה מוגברת (Enhanced Protection) בהיותם מוגדרים כאלו.

מהו סוג הפגיעה במקאמים?

פגיעה במבנה מקאמים היא פגיעה מסוג אזרחי – הקשור לסדר ציבורי ולאכיפת החוק בשטח הכבוש – או פגיעה בנסיבות של לחימה צבאית. על פגיעה בנסיבות של לחימה צבאית חלים הכללים הרגילים על הצדדים לסכסוך המזוין:

1. עקרון ההבחנה בין אזרחים ללוחמים.

2. עקרון המידתיות בין המטרה הצבאית לבין היקף הפגיעה באזרחים.

3. החובה לנקוט אמצעי זהירות על מנת למזער נזקים לאוכלוסייה האזרחית.

4. צורך צבאי הכרחי ומיידי לפעולה.

כללים אלו אינם רלוונטיים בסוג הפגיעות הנפוץ במקאמים, מכיוון שהפגיעה היא בעיקרה פגיעה בנסיבות אזרחיות של שמירה לכאורה על סדר ציבורי בשטח כבוש ואכיפת החוק המקומי, כפי שקבע המפקד הצבאי בשנת 1967. יודגש כי גם בנסיבות של מקאמים בתוך שטח צבאי סגור, המשמש לאימונים צבאיים באופן ובדרגה משתנים, בשל העובדה שמדובר באימונים שגרתיים אין כל הצדקה נראית לעין שלא להחיל את היקף ההגנה הנרחב יותר לסיטואציה של סדר ציבורי ואכיפת החוק.

כל פגיעה ישירה מהסוג המפורט להלן, לחוד או במשולב, הוא הפרה של הוראות הדין הבין-לאומי ההומניטרי ושל חובותיה של מדינת ישראל בהיותה מדינה כובשת בגדה המערבית, ובכלל זה בשטח C:

1. מניעת גישה מהתושבים הפלסטינים.

2. השתלטות מתנחלים על המבנה.

3. פיתוח המבנה על ידי המתנחלים והכחשת הקשר שלו לתושבים הפלסטינים.

4. הרס המבנה.

5. הזנחת המבנה והיעדר הגנה עליו.

6. היעדר שיתוף של התושבים הפלסטינים והיעדר סיוע למוסדות התרבות, החינוך והדת הפלסטיניים לפתח את המבנה ואת שימושיו.

לעיתים קרובות הרקע לפגיעה במקאמים הוא נסיבות אי-חוקיות אחרות, המאפשרות לגוף או לאנשים הפוגעים לפעול. לדוגמה, הכרזה על תחום שיפוט של התנחלות, השתלטות על מקורות טבע כגון מעיינות ותפיסה או הפקעה של אדמות פרטיות הן הפרה של הדין הבין-לאומי ההומניטרי כשלעצמה (ועל כך פירוט להלן). בכל עת המבחן העיקרי של התערבויות בלתי חוקיות בעניינים המקומיים של האוכלוסייה הנכבשת הוא העובדה שהכיבוש זמני במהותו. פעולות הבאות לעגן את הכיבוש ולהפכו לקבוע חורגות מסמכותו של השלטון הצבאי על פי תקנה 42 לתקנות האג הנלוות לאמנת האג הרביעית בדבר דינים ומנהגים של המלחמה ביבשה משנת 1907. פעולות שמטרתן סיפוח השטח הכבוש פוגעות במגילת האומות המאוחדות, הקובעת את האיסור על נטילת חזקה בכוח של שטח, שישראל מחויבת לה (סעיף 2[4] למגילה).

מהי המשמעות של אוכיו של המקאם ושימושיו?

האוכי של מבנה המקאמים ושימושיו, ההיסטוריים והעכשוויים, מגדירים את היקף ההגנה שהמבנה זכאי לה על פי הדין הבין-לאומי ההומניטרי. את המקאמים אפשר לחלק לסוגי מבנים ששימשו לצרכים שונים, לעיתים באופן משולב:

1. מבני דת
2. נכסי תרבות (היסטוריה, אומנות, חינוך וכו') לעם הפלסטיני שהוכרו על ידי מדינת פלסטין
3. ממצאים, אתרים או מבנים בעלי חשיבות ארכאולוגית.

1 | ההגנה על מקאמים המשמשים לפולחן דתי

מקאמים המשמשים לפולחן דת הם בגדר נכס המשמש למטרה אזרחית, ואם הוא בבעלות הווקף, הנחשבת לבעלות פרטית, הוא מוגן ככל הנכסים מסוג זה על פי הדין הבין-לאומי ההומניטרי המנהגי מפני הריסה שאינה נחוצה באופן הכרחי ומיידי לפעולות צבאיות (סעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית, 1949) ומפני תפיסה צבאית שאינה נדרשת לצורכי ביטחון הכרחיים ומיידיים (סעיף 52 לאמנת האג הרביעית בדבר הדינים והמנהגים ביבשה, 1907). על פי כלל 40 לכללים המנהגיים שקבע הוועד הבין-לאומי של הצלב האדום בשנת 2005, כל צד לסכסוך נדרש להגן על נכסי תרבות:

א. אסורים תפיסה, הרס או גרימה בזדון של נזק למוסדות מקודשים בין השאר לדת
ב. לגבי רכוש בעל חשיבות גדולה למורשתם התרבותית של העמים אסורים כל צורה של גניבה, ביזה או ניצול לרעה וכל מעשי ונדליזם. על פי כלל 39 בנכסים שחשיבותם רבה למורשת התרבותית של העמים אין להשתמש למטרות שסביר שיגרמו לחשיפתם, להרס או לנזק, אלא אם הדבר נדרש בשל צורך צבאי מוחלט.

סעיף 69(1) לפרוטוקול הראשון הנלווה לאמנת ג'נבה משנת 1977, המהווה דין בין-לאומי מנהגי המחייב את ישראל, קובע: "נוסף על החובות [...] באשר למזון ואספקה רפואית, המעצמה הכובשת גם תבטיח, בהיקף המירבי שלה אמצעים העומדים לרשותה, וללא הבחנה פסולה, הספקה של [...] אובייקטים הנחוצים לפולחן דתי". מדינת ישראל אמורה לספק מבנים המשמשים לפולחן דתי על פי מנהגי האוכלוסייה. קל וחומר, אסור לה להרוס מבנים קיימים המשמשים לפולחן דתי.

החובה לכבד אמונות, פולחן ומנהגים מקומיים של האוכלוסייה האזרחית הנכבשת ואיסור אפליה בתוך השטח הכבוש

על פי סעיף 27 לאמנת ג'נבה הרביעית:

מוגנים זכאים בכל הנסיבות ליחס של דרך-ארץ לגופם, לכבודם, לזכויותיהם [...] לאמונתם ולפולחנם [...] ולמנהגיהם. היחס אליהם יהא תמיד אנושי, והם יוגנו במיוחד מפני כל מעשה אלימות או אימי אלימות, ומפני עלבונות וסקרנות הרבים. [...] בלא לפגוע בהוראות הנוגעות

למצב בריאותם, גילם ומינם של מוגנים, יהא בעל הסכסוך נוהג בכל המוגנים שברשותו מתוך תשומת לב שווה, ללא כל הפלייה לרעה [בקרב התושבים המוגנים בינם לבין עצמם] המבוססת, במיוחד, על נימוקי [...] דת [...]. אולם בעלי הסכסוך רשאים לנקוט, לגבי מוגנים, אותם אמצעי פיקוח וביטחון שיהיו דרושים כתוצאה מהמלחמה.

על פי אמנת האג משנת 1954 בדבר הגנה על נכסי תרבות, ההגנה כוללת חובות של מדינת ישראל:

1. להימנע מכל שימוש שעלול לחשוף את הנכס לפגיעה, גם כאשר הוא מצוי בתוך שטח של מדינה-חברה אחרת (סעיף 4)
2. לאסור, למנוע ולהפסיק כל סוג של גניבה, ביזה, שימוש לא נאות מעשי ונדליזם כנגד נכסי תרבות (סעיף 4)²⁵
3. לאסור תפיסה, הרס, או גרימת נזק בזדון לנכסי תרבות (סעיף 56)
4. לנקוט את כל הצעדים הנדרשים להפעיל את החוק הפלילי המדינתי על מנת להעמיד לדין ולהעניש או להטיל סנקציות מנהליות כנגד מי שמבצעים או הורו לבצע הפרות של האמנה (סעיף 28).

2 | תפיסה והרס של נכסי תרבות הם פשע מלחמה

הריסת מקאמים היא הפרה של סעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית בדבר הגנה על אזרחים בעת מלחמה משנת 1949 הקובע:

אסור למעצמה הכובשת להחריב נכסי מקרקעים או להשמיד נכסי מטלטלים השייכים ליחיד או לרבים או למדינה או לרשויות ציבוריות אחרות, או לארגונים חברתיים או שיתופיים, אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין את ההחרבה וההשמדה האלה.

בעניין המקאמים, גם המצויים בתוך שטחי אש, אין כל פעולות צבאיות ידועות המחייבות לחלוטין את ההחרבה שלהם. הפרת האיסור על תפיסה והרס של מבנים המוקדשים לחינוך, לצדקה, לאומנות ולמדעים, מבנים היסטוריים, וכן נכסי אומנות ומדע היא פשע מלחמה, בייחוד כאשר הריסה ותפיסה זו אינה לצורכי לחימה אלא לצרכים אזרחיים כביכול (לעניין זה ראו היקש מהאיסור בסעיף 3[ד] לחוקת בית הדין הפלילי הבין-לאומי לפשעי מלחמה של יוגוסלביה לשעבר משנת 1994).

---

²⁵ לצורך כך בשנת 2012 הכירה עצרת האומות המאוחדות במדינת פלסטין בהחלטתה

הזכות לתרבות

הזכות לתרבות כוללת את הזכות לקחת חלק בחיי התרבות, הקבועה בסעיף 15 לאמנה הבין-לאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 1966, אותה אשררה ישראל בשנת 1991, והיא מחויבת לה. סעיף 2 מחייב את המדינות החברות באמנה (member-states) לנקוט את כל האמצעים הדרושים כדי להגשים את הזכויות המפורטות בה. על פי הדין הבין-לאומי ישראל מחויבת לקיים אמנה זו גם בשטחים הכבושים הנתונים תחת שליטתה האפקטיבית (סעיף 1 לאמנה, וכן ראו חוות הדעת המייעצת של בית הדין הבין-לאומי לצדק משנת 2004 בעניין החוקיות של חומת ההפרדה). על פי הערה כללית 21 של ועדת האו"ם לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 2009, חיי תרבות משקפים תהליך חי, היסטורי, דינמי ומתפתח, הכולל את העבר, ההווה והעתיד. התרבות שואבת את חשיבותה לא רק מהבסיס הלאומי אלא גם מהיבטים אוניברסליים.

החובה לתמוך במוסדות מקומיים פלסטיניים המבקשים לשמר ולפתח את המקאמים

החובה לתמוך במוסדות מקומיים בשטח הכבוש וכן להגן ולשמור על נכסי תרבות נובעת ממקורות משפטיים אחדים. ראשית, סעיף 5 לאמנת האג משנת 1954 קובע את החובה של השלטון הכובש לתמוך ככל יכולתו באופן יזום במוסדות מקומיים להשגת פעולות אלו. חובה זו מעוגנת גם בסעיף 43 לאמנת ג'נבה הרביעית, הקובעת את החובה של המפקד הצבאי להבטיח את הסדר הציבורי בכל האמצעים הקיימים והמידתיים העומדים לרשותו, בהתאם להוראות הדין הבין-לאומי ההומניטרי.²⁶ קרי, המפקד הצבאי אינו יכול לטעון כי הוא משקם מבנים לטובת כלל האוכלוסייה כאשר הם משרתים את ההתנחלויות, הבלתי חוקיות כשלעצמן. באותה מידה שיקום מקאמים אינו חוקי כאשר הוא נעשה במסגרת שמירה לכאורה על הטבע כחלק מפעילות של רשות הטבע והגנים אם הוא פוגע בזכות התושבים המוגנים לכבוד, לחיי משפחה, לחיים על פי אמונותיהם, מנהגיהם ופולחנם (סעיף 27) לאמנת ג'נבה הרביעית משנת 1949).

מצד אחר, החובה שלא להוציא את ההגנה ושימור נכסי תרבות מידי מוסדות מקומיים פלסטיניים מעוגנת באיסור על שינוי החקיקה והמנהגים הקיימים בשטח טרם הכיבוש, בלא הצדקה חוקית לכך (תקנה 43 לתקנות האג משנת 1907). במקרה המקאמים שנסקרו לעיל אין כל הצדקה ביטחונית הכרחית ולא הצדקה של קיום סדר ציבורי למנוע נגישות, להשתלט על מקאמים, באופן פורמלי או לא פורמלי, ולהתעלם מחשיבותם של מקאמים כנכס תרבות ומבנים דתיים הראויים להגנה מפני הרס והזנחה.

---

²⁶ Sassoli and Boutruche, 2011, p. 8 Theo and Sassoli Marco, Expert Opinion On International Humanitarian Law Requiring of the Occupying Power to Transfer Back Planning Authority to Protected Persons Regarding Area C of the West Bank, 2011 retrieved from

הזכות לתרבות כוללת את ההגנה מפני אידיאולוגיות פונדמנטליסטיות

הדוח האחרון של הדווחת המיוחדת של האו"ם לתחום זכויות תרבותיות מיום 16 בינואר 2017 (A/HRC/34/56) דן באופן ספציפי בפגיעה בזכות לתרבות בהקשר של פעולות מצד קבוצות פונדמנטליסטיות כנגד נכסי תרבות. בהיקש אפשר ללמוד על כל פעולה כנגד מקאמים הנובעת מאידיאולוגיה פונדמנטליסטית. הדווחת קובעת כי הזכות לתרבות כוללת חובות של המדינות החברות באמנה הבין-לאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 1966 (סעיף 27 לדוח):

1. להפסיק לתמוך באופן ישיר או עקיף באידיאולוגיות פונדמנטליסטיות
  2. להגן על כל בני האדם מכל מעשה של קבוצות פונדמנטליסטיות או קיצוניות שנועד להכריחם לדבוק בזהויות, באמונות או במנהגים מסוימים
  3. לעצב תוכניות היוצרות את התנאים לכל בני האדם לנגישות, לשיתוף ולתרומה לחיי התרבות, בלא אפליה.
- הדווחת קובעת גם כי אידיאולוגיות פונדמנטליסטיות קיצוניות מביאות להפרות של מגוון רחב של זכויות אדם הקבועות באמנות בין-לאומיות – בהן הזכות לשוויון, לחיים, לחירות, לשלמות הגוף וליחס אנושי, החופש מעינויים, הזכות לפרטיות, חופש הדעה, חופש ההתאגדות, הזכות להשתתף בחיי התרבות ובחופש מדעי ואומנותי, וכן הזכויות לחינוך, לבריאות, להשתתפות בחיים הפוליטיים, לחופש המחשבה, דת ומצפון, והזכות לעבודה (סעיף 40 לדוח).

3 | האיסור על חפירות ארכאולוגיות כחלק מתהליך מחיקת ההיסטוריה והתרבות סביב המקאמים

סעיף 9(2) לפרוטוקול השני משנת 1999 הנלווה לאמנת האג בדבר הגנה על נכסי תרבות משנת 1956 אוסר על חפירות ארכאולוגיות שלא על ידי המוסדות הלאומיים המוסמכים של השטח הכבוש. אף שסעיף זה אינו איסור מנהגי, חפירות הן חלק מהסמכויות החוקיות של הגופים המקומיים, וכל שינוי בהן צריך להיות כפוף לאיסור בדבר שינוי בחקיקה ובמנהגים המקומיים שהיו נהוגים טרם הכיבוש הצבאי, אלא אם כן קיימת הצדקה חוקית לכך – מנימוקים של ביטחון או מנימוקים של סדר ציבורי (תקנה 43 לתקנות האג משנת 1907) שאינו נלווה למדיניות אי-חוקית אחרת, כגון הקמת התנחלויות בשטח הכבוש (סעיף 49[6] לאמנת ג'נבה הרביעית משנת 1949). נוסף על כך, חפירות ארכאולוגיות על ידי מתנחלים עלולות לגרום הפרות של הוראות אחרות של הדין הבין-לאומי המנהגי: תפיסה, הרס או נזק מכוון לנכסי תרבות; הרס מבנים אזרחיים בלא הצדקה עקב פעולות צבאיות הכרחיות; תפיסה של רכוש פרטי בלא צורך ביטחוני הכרחי ומיידי, כגון פעולות שתוצאתן היא העברה בכפייה של תושבים פלסטינים מוגנים ממקומם.

כל שינוי בחקיקה המקומית, כגון הכרזה על שטח שבתוכו מקאם כשמורת טבע או כפארק לאומי, שמביא לפגיעה ברווחת האוכלוסייה הנכבשת ובזכויות אדם בסיסיות, כגון נגישות לנכסי תרבות ופגיעה בנכסי תרבות, הוא הפרה של חובת המפקד הצבאי לשמר את החקיקה המקומית בהתאם לדין הבין-לאומי המנהגי. המבחן הוא מבחן התוצאה, ואם בפועל מצבם של נכסי התרבות וזכויות התרבות של התושבים המוגנים נפגעים, המפקד הצבאי נדרש לשנות את החקיקה ולפעול לאלתר לקיום חובותיו.

חובתה של מדינת ישראל לנקוט אמצעים נאותים כנגד מתנחלים הפוגעים במקאמים ובנגישות התושבים הפלסטינים אליהם

חובה זו נובעת משני מקורות משפטיים:

1. סעיף 1 לכל אמנות ג'נבה משנת 1949 קובע את החובה של מדינות לכבד את הוראות האמנות ולהבטיח את כיבודן. מכך נובעת החובה של כל מדינה לנקוט את כל האמצעים העומדים לרשותה כדי למנוע הפרות של הוראות האמנה ולהעניש את מבצעי ההפרות.

2. סעיף 43 לתקנות האג משנת 1907 קובע את החובה של המדינה להבטיח את הסדר הציבורי. חובה זו כוללת גם את אכיפת החוק כנגד גורמים לא-מדינתיים אם הם מונעים גישה לנכסי תרבות, פוגעים בהם בכל צורה ומפרים זכויות תושבים פלסטינים לתרבות. כאשר המדינה מאמצת פעולות של גורמים לא-מדינתיים, כגון קבוצות מתנחלים, וכשאנה נוקטת צעדים כנגדן היא אחראית למחדל.

החובה של מדינת ישראל היא לפעול להפסקת הפגיעה על ידי גופים מדינתיים או לא-מדינתיים הפועלים בשיתוף פעולה עם גורמי ממשל או בהוראה שלהם.

סעיף 3 לתקנות האג משנת 1907 וסעיף 91 לפירוטוקול הראשון משנת 1977 הנלווה לאמנת ג'נבה הרביעית, המהווים דין בין-לאומי מנהגי מחייב, קובעים את אחריות המדינה למעשי הכוחות המזוינים – לדוגמה צבא ומשטרה – גם כאשר הם נעשים במסגרת פעולותיהם כאנשים פרטיים.

כאשר גורמים לא מדינתיים פועלים בהוראת גורמים ממשלתיים או כאשר הם נמצאים תחת שליטת המדינה, המדינה אחראית למעשים אלו.

דוח הדווחת המיוחדת של האו"ם לתחום זכויות תרבותיות מיום 16 בינואר 2017 קובע במקרים קיצוניים כי כל תחום זכויות האדם מופר ופרקטיקות אלימות של קבוצות פונדמנטליסטיות וקיצוניות יכולות להיחשב כמעשי טרור או פשעים בין-לאומיים – הכוללים פשעים נגד האנושות, רצח עם, פשעי מלחמה והפרות של הדין הבין-לאומי ההומניטרי – הן אם המבצעים הם גופי המדינה והן אם הם גופים לא ממשלתיים.

האיסור על הקמת התנחלויות

התנחלויות נבנו בהפרה חמורה של סעיף 49(6) לאמנת ג'נבה הרביעית בדבר הגנה על אזרחים בעת מלחמה משנת 1949, המציג איסור מנהגי המחייב את מדינת ישראל.

פגיעה בקרקע פרטית או ציבורית שיש בה מקאמים (אדמות וקף הן בגדר אדמות פרטיות) סעיף 55 לתקנות האג הנלוות לאמנת האג בדבר דינים ומנהגים של המלחמה ביבשה (1907) קובע את ההגנה על קרקע ציבורית, אם המקאמים נמצאים על קרקע ציבורית ובמקרה של ניצול מקורות מים טבעיים בשטח הכבוש:

המדינה הכובשת נחשבת רק לנאמן ולנהנה של הבניינים הציבוריים, נכסי דלא נייד, יערות

ומפעלים חקלאיים השייכים למדינה האיובת והנמצאים במדינה הכבושה. עליה לשמור על קרן הנכסים האלה ולנהלם לפי כללי טובת ההנאה.

כלומר, ניצול של מקורות מים בשטח הכבוש וכן של קרקע ציבורית לצורך שימוש האוכלוסייה הכובשת הוא הפרה של הדין הבין-לאומי המנהגי המחייב את מדינת ישראל.

החובה של מדינת ישראל להגן על המקאמים והאדמה הפרטית שהם נמצאים בה כרכוש פרטי והאיסור על החרמתם

סעיף 46 לתקנות האג הנלוות לאמנת האג בדבר דינים ומנהגים של המלחמה ביבשה (1907) קובע כללים בעניין רכוש, בהם קרקע ומבנים פרטיים:

יש לכבד את כבוד המשפחה וזכויותיה, חיי אדם, רכוש פרטי, וכן את אמונות הדת ומנהגי הפולחן. אין להחרים רכוש פרטי.

החרמה היא נטילת חזקה באופן קבוע, בלא הצעה לפיצויים.

האיסור על תפיסת המקאמים והאדמה הפרטית שהם ממוקמים עליה

סעיף 52 לתקנות האג הנלוות לאמנת האג בדבר דינים ומנהגים של המלחמה ביבשה (1907) קובע כללים באשר לתפיסת קרקע פרטית (התפיסה זמנית באופן מוצהר, ותמורתה יש להציע פיצויים):

אין להפקיע דברים שבעין ואין לכפות על הרשויות המקומיות או על התושבים מתן שירותים, אלא לצורכי צבא הכיבוש. עליהם לעמוד בפרופורצייה למקורות הארץ ולא להטיל מבחינת אופיים על האוכלוסייה חיוב לקחת חלק בפעולות הצבאיות נגד מדינתם.

מכאן שכל תפיסה, החרמה או הריסה של אדמת וקף, שכאמור היא אדמה פרטית, גם לצורך הקמת שטחי אימונים צבאיים, שהשימוש בנכסי התרבות שעליה פוגעני היא הפרה של ההוראות המנהגיות של תקנות האג משנת 1907.

מהמפורט לעיל עולה כי המדיניות של מדינת ישראל כלפי מקאמים בשטח C ושול המנהל האזרחי כזרועה המבצעת היא מדיניות בלתי חוקית ומפרה באופן בוטה, מתמשך ורחב את חובותיה של מדינת ישראל במישור הבין-לאומי. בהיות מדיניות המקאמים חלק בלתי נפרד ממדיניות הקמה וביסוס של התנחלויות היא מהווה נדבך נוסף בהפרה החמורה של הוראות דיני המלחמה, ועל מדינת ישראל מוטלת החובה להפסיקה לאלתר, להשיב את המצב לקדמותו ולתת סעד על הפגיעה שנגרמה לתושבים המוגנים מאז תחילת שנות הכיבוש הישראלי.

לסיכום, כל עוד השליטה של ישראל בגדה המערבית נמשכת וכל עוד תנועת הפלסטינים מוגבלת ומוצבים מחסומים, מדינת ישראל אחראית לנקות ולשכך את בתי התפילה המוסלמיים, להנגישם לפלסטינים ולאפשר להם לקיים בהם מסורת אבות, לפי האמנה הבין-לאומית שהכיבוש הישראלי מחויב לה.